

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. В.Н. КАРАЗІНА**

В.А. Токарський, Т.А. Атемасова, Л.М. Горелова

**ОХОРОНА РІДКІСНИХ ТА ЗНИКАЮЧИХ ВИДІВ ТВАРИН ТА
РОСЛИН НА ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЯХ У ХАРКІВСЬКІЙ
ОБЛАСТІ**

ХАРКІВ 2002

УДК 502.7 (477.54)

ОХОРОНА РІДКІСНИХ ТА ЗНИКАЮЧИХ ВИДІВ ТВАРИН ТА РОСЛИН
НА ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЯХ У ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ.- Видання 2,
доповнене та виправлене. ХАРКІВ, 2002. – 75 с.

В.А. Токарський,
Т.А. Атемасова,
Л.М. Горелова

Наведено характеристику основних заповідних територій Харківської області, де охороняються рідкісні та зникаючі види тварин та рослин. Призначається для студентів біологічних спеціальностей вищих навчальних закладів, службовців районних державних адміністрацій та природоохоронних структур, громадських природоохоронних організацій.

Рекомендовано до друку Вченою Радою біологічного факультету Харківського національного університету. Протокол № від 15 листопада 2002 року

Рецензенти: Професор кафедри зоології та ентомології Харківського Державного Аграрного Університету ім.В.В.Докучаєва, доктор біологічних наук О.В.Захаренко
Декан біологічного факультету Харківського національного університету ім.
В.Н.Каразіна, кандидат біологічних наук В.І.Глуценко

© Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, 2002

Щира вдячність людям, які працювали над створенням заповідних територій для майбутнього покоління і зберегли неповторні, унікальні мальовничі природні куточки Харківщини:

А.С.Авдєєву

В.М.Грамі

О.С.Лісецькому

І.О.Кривицькому

М.М.Зрожевському

Е.Нелупу

О.В.Клімову

В.О.Кур'янову

С.І. Медведєву

В.Ф.Свінарьову

В.С.Солодовниковій

В.Г.Шахбазову

Природно-заповідний фонд області (офіційна справка)

Природно-заповідний фонд області складають природні комплекси та об'єкти, що мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну цінність та виділені з метою збереження природного різноманіття ландшафтів, генофонду рослинного та тваринного світу, підтримки загального екологічного балансу, фонового моніторингу оточуючого середовища. Нині процент заповідності, тобто відношення площі природно – заповідних територій до загальної площі області (яка становить 31,6 тис.км²), складає лише 1,35% (в середньому по Україні – 3,9%).

Основні категорії природно-заповідного фонду – природні та біосферні заповідники, національні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, парки - пам'ятки садово-паркового мистецтва. В Харківській області на цей час представлені майже всі категорії, крім національних парків та заповідників. За даними Харківського Держуправління Міністерства екології та природних ресурсів, розташування природно-заповідних територій в області нерівномірне: найвищий відсоток заповідності у Печенізькому районі-23,15%, високий відсоток заповідності у Зміївському районі-8,45%, значний відсоток у Чугуївському районі-3,48%, зріс цей показник у Великобурлуцькому районі і становить - 2,08% від території району. Найнижчі показники у Борівському, Близнюківському (0,08 та 0,17% відповідно) районах, у Сахновщанському районі - 0,002%.

Природно-заповідний фонд області є складовою природоохоронної національної системи та включає 196 природних територій і об'єктів загальною площею 42503,7 га.

Стратегія розвитку заповідної справи в Україні дана в Програмі «Заповідники», затвердженій Постановою Верховної Ради України 22.09.94 р. за №177 та передбачає:

- збільшення площі заповідних територій в цілому по Україні до 3 - 4% у 2000 році, на Харківщині- 3,5%; у 2005 році;

- пріоритетний розвиток групи об'єктів високої категорії заповідності (національних природних парків, біосферних заповідників), у нас - створення національного природного парку загальнодержавного значення «Гомольшанські ліси» та «Дворічанський», введення до природно-заповідного фонду регіонального ландшафтного парку «Ізюмська Лука»;

- розширення мережі об'єктів природно-заповідного фонду в яких крім збереження природних комплексів здійснюється екологічне виховання, регламентований відпочинок (на Харківщині - регіональний ландшафтний парк «Печенізьке Поле» Печенізького району та затверджений у 2000 році регіональний ландшафтний парк «Великобурлуцький Степ» Великобурлуцького району);

- розвиток мережі ПЗФ (природно-заповідного фонду), де охорона природи сполучається з культурою на прикладі парків - пам'яток садово-паркового мистецтва «Краснокутський» у Краснокутському районі, «Старомерчицький» у Валківському районі;

- впровадження наукових аналізів у ПЗФ;

- класифікація ПЗФ з уточненням статусу існуючих та нових об'єктів;

- покращання фінансування заповідної справи.

Відповідно Програмі перспективного розвитку заповідної справи в Україні - «Заповідники» з 1998 – 2000 рр. до природно-заповідного фонду області введені 30 об'єктів загальною площею 10928,3 га. Крім того, розширено територію ботанічного саду Харківського Національного університету ім. В.Н.Каразіна, ботанічного заказника місцевого значення «Протопопівський» Балаклійського району, ландшафтного заказника місцевого значення «Печенізький» Печенізького району.

Відповідно рішенням обласної Ради від 20.11.97 р. «Про резервування для наступного заповідання природних територій та об'єктів» планується до 2005 року заповідну, площу довести до 110258,0 га, а відсоток заповідності до 3,5 від території області (Фурсова, 2001).

Основними критеріями віднесення біогеоценозів до рангу таких, що охороняються, є або їх типовість для даної природної зони; або рідкісність, або унікальність. Лучні степи Східноєвропейської геоботанічної провінції Європейсько-сибірської лісостепової геоботанічної області та різнотравно-типчакowo-ковилові степи Причорноморської провінції Європейсько-Азіатської степової геоботанічної області є типовими ценозами для Північного Сходу України (разом з дубово-сосновими та сосновими борами, дубово-липовими, дібровами та байрачними лісами).

На території Харківщини на північ та північний захід від межі Вовчанськ – Чугуїв – Зміїв - Красноград проходить зона лучних степів (та сільськогосподарських земель на їх місці), що займає приблизно 28 % території області (761642 га). Вона охоплює в адміністративних межах Харківщини 8 геоботанічних провінцій, причому в одній з них представлені обидва вищезгадані типи степів. Ботанічні та ентомологічні резервати тут розташовані загалом на площі 280,8 га, що в межах області становить 0,0037 %. Територій найвищого природоохоронного рангу тут немає; в цілому в межах зони лучних степів такі охороняються в заповідниках: Михайлівській цілині (Україна), Центральній - Черноземному, Білогор'ї, Приволзькому лісостепу (Росія) та ін. Загалом площа ділянок такого типу, що збереглися не дає змоги говорити ані про будь-яку репрезентативність, ані про якусь їх роль у підтримці ценотичного різноманіття. Можливим виходом із ситуації, що склалася, є широкомасштабне відновлення лучних степів на землях, що виведено із сільськогосподарського обігу.

Приблизно 57% території області займає зона різнотравно-типчакowo-ковилових степів та сільськогосподарських земель на їх місці (1550485,5 га), що розташована на південь та схід від вищезгаданої межі. Тут представлено 5 геоботанічних провінцій, що виходять за адміністративні межі області - на території Дніпропетровської, Донецької та Луганської областей. Площа природоохоронних територій, що являють собою ділянки різнотравно-типчакowo-ковилового степу на схилах яругово - балкової системи та створених передусім для збереження ентомофауни та деяких рідкісних видів рослин, в сумі становить 7642,9 га (за рахунок розташованих тут Регіональних ландшафтних парків місцевого значення «Печенізьке поле» та «Великобурлуцький степ», що створені за участю співробітників біологічного факультету Харківського національного університету).

Але ж, і ці резервати становлять лише 0.49 % від зони різнотравно-типчакowo-ковилових степів на території області. Північний варіант різнотравно-типчакowo-ковилового степу зберігається на 3-х заповідних територіях Луганської області, загальна площа яких катастрофічно мала і також не дозволяє говорити про їхню репрезентативність та якусь роль у біосферних процесах. Далі на південь згаданий тип степів змінюється іншими, більш ксерофільними варіантами, які слід розглядати окремо.

Таким чином, природні резервати займають біля 0,5 % всієї степової зони області. Територій вищої категорії заповідності - природних заповідників та природних національних парків немає. Отже, взагалі не варто говорити про вельмизвісний «процент заповідності» Харківщини, - його поки не існує. Тим більше, не варто вираховувати його, спираючись на межі адміністративних районів - вони далеко не завжди збігаються з природними. Якщо згадувати про оптимальний показник репрезентативності природних резерватів - у літературі обговорюються дуже різні цифри: від 8 до 40 % площі відповідної природної зони. Незважаючи на такий розбіг в показниках, ясно одне - ми ще дуже далекі від бажаного.

З 54 видів птахів, внесених до різного рангу переліків рідкісних та зникаючих видів, на території області знайдено 7 видів, що характерні для відкритих просторів (степів). Причини того, що вони є рідкісними, можуть бути різними: у степового боривітра тут проходить межа ареалу, тобто, вид є рідкісним з суто природних причин. Ціла група видів скорочує чисельність через руйнування екосистем, зокрема, степових угруповань; з них на природоохоронних територіях представлені сіра куріпка, декілька видів жайворонків. Окремі види достатньо адаптувалися до агроценозів на місці колишніх степів. Поза межами резерватів періодично зустрічаються лучний та польовий луні, нещодавно знайдений на гніздуванні у байрачних лісах степовий канюк. Декілька видів практично зникли: до таких слід віднести дрофу та лежню. Періодично з'являються повідомлення про знахідки дроф на межі Харківської та Луганської областей, на території Чугуївського та Печенізького районів Харківщини (птахи займають сільськогосподарські землі на місці колишніх степів на плакорних ділянках). Ситуація із лежнем ще гірша: відкриті піщані території, де знаходження виду найбільш вірогідно, засаджено сосною. Збереглися вони практично тільки на ділянках колишніх військових полігонів. Створення тут природних резерватів сприяло б збереженню останніх рефугіумів рідкісних видів, рятуючи ці ділянки, щонайменш, від заліснення.

Головні проблеми збереження природних резерватів:

- недостатність фінансування;
- опір землекористувачів та власників землі під час резервування та введення до природно-заповідного фонду територій та об'єктів;
- розбіг господарчих та наукових інтересів під час резервування та заповідання цінних природних територій.
- юридичний статус такої категорії як заказники та пам'ятки природи не є гарантією їх збереження у належному стані, оскільки в цілому території фактично знаходяться у віданні землекористувачів, у клопоти яких не входить охорона природи. Це призводить до стійкого конфлікту між землекористувачем та районною Інспекцією Мінекології та природних

ресурсів, хронічному невиконанню охоронного режиму, не сприяє загалом збереженню природних систем у належному стані.

- степові ділянки деградують від надмірного випасу великої рогатої худоби, овець.

1.випалювання сухої степової рослинності (що є за Кодексом про адміністративні правопорушення, такими діями, що переслідуються по Закону);

2.порушення верхнього шару степових ґрунтів (спорудження дамб, водойм для водопою);

3.влаштування звалищ сміття, гною; складів добрив та хімікатів, тощо.

4.Несанкціоноване відведення під садово-городні ділянки (що назавжди руйнує степові угруповання).

Всі ці проблеми були б вирішені, якби землі, що зайняті природними резерватами, передавалися у відання природоохоронних структур, які б, у свою чергу, віддавали їх в оренду тим же землекористувачам, але чітко обумовлюючи охоронний режим. Землекористувачі могли б вести традиційне господарювання, але у випадку порушення природоохоронних вимог вони позбавлялися б права оренди.

Однією з проблем, що заважають системі природно-заповідних територій нормально функціонувати, є малий розмір природних резерватів. Половина степових заказників має площу меншу за 5 га, що недостатньо для збереження великих хребетних тварин, таких, як хижі птахи, дрофи, тощо. До того ж, рештки різнотравно-типчакково-ковилових степів у балках, що збереглися, ніяк не підходять для реакліматизації такого виду як дрофа. Останніми десятиріччями цей птах гніздиться переважно на сільськогосподарських ділянках - у люцерні, на полях озимих, навіть на ріллі. Виходячи з цього, реакліматизація дрофи можлива лише за умови виділення спеціальних ділянок на плакорі, для яких буде розроблений окремий режим користування. Бажано виводити такі ділянки із сільськогосподарського обігу. Це зняло б одразу декілька проблем – руйнування гнізд під час обробки ґрунту, збору урожаю, розорення хижакими та вороновими, тощо. Добре розуміючи примарність такого заходу, маємо шукати альтернативні варіанти розумного співіснування дрофи та сільгоспвиробництва: можливо, — створення спеціального господарства, що займалося б відновленням степу, розробкою нових технологій у сільському господарстві, реінтродукцією дрофи та інших рідкісних видів. Господарство приблизно такого типу існує у Харківському Аграрному університеті ім. Докучаєва (біодинамічний заказник «Ковиловий степ», автор технології – О.П. Мазуренко).

Деякі категорії територій та об'єктів природно-заповідного фонду України

Біосферний заповідник – природоохоронний науково-дослідний заклад міжнародного значення, створений для збереження у природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери та здійснення фонових екологічних моніторингу. Біосферні заповідники створюються на базі природних заповідників, національних природних парків; до їх складу можуть входити території природно-заповідного фонду інших категорій та інші землі.

Біосферні заповідники належать до Всесвітньої глобальної мережі біосферних резерватів. Наукова діяльність біосферних заповідників здійснюється у відповідності з міжнародними програмами і, передусім, з Програмою ЮНЕСКО “Людина та біосфера”.

В Україні 3 біосферних заповідники :

Асканія-Нова, загальною площею 33307 га, створений у 1985 р., підпорядкований Академії Аграрних наук України. Дирекція розташована за адресою: Херсонська обл., Чаплінський район, смт Асканія-Нова, вул. Степова,3. Директор – Гавриленко Віктор Семенович.

Чорноморський, загальною площею 87348 га, створений у 1985 р., підпорядкований Національній Академії наук України. Дирекція розташована за адресою: Херсонська обл., м. Гола Пристань, вул.Лермонтова,1. Директор – Маяцький Георгій Борисович.

Карпатський, загальною площею 57880 га, створений у 1993 р., підпорядкований Мінекобезпеки України. Дирекція розташована за адресою: Закарпатська обл., м.Рахів, вул. Красне Плесо, 77. Директор – Гамор Федір Дмитрович.

Природний заповідник – природоохоронний науково-дослідний заклад, створений для збереження у природному стані типових або унікальних для даної ландшафтної зони природних комплексів. Ділянки землі, її надр та водного простору навіки вилучаються з господарчого користування. Заповідники мають статус юридичної особи, дирекцію, штат охорони та самі підтримують режим охорони на своїй території. Заповідник, передусім,- “лабораторія у природі”.

В Україні зараз 14 природних заповідників:

Кримський, загальною площею 44175 га, створений у 1923 р., підпорядкований Держкомлісгоспу України. Дирекція розташована за адресою: АР Крим, м.Алушта, вул.Партизанська, 42. Директор - Дяговець Олексій Олексійович.

Канівський, загальною площею 2049,3 га, створений у 1923 р., підпорядкований Київському університетові. Центральна садиба

розташована у м. Канів Черкаської області. Директор- Чорний Микола Гаврилович.

Український степовий, загальною площею 2768,4 га, підпорядкований Національній Академії наук України, створений 1961 року, складається із 4 ділянок; головна садиба розташована у с.Самсонове Тельмановського району Донецької області. Директор - Генів Анатолій Петрович.

Луганський, загальною площею 1575,5 га, підпорядкований Національній Академії наук України, створений у 1965 р., має 2 ділянки; головна садиба знаходиться у смт Станично-Луганське Луганської обл., по вул.Рубіжній, 95.

Поліський, загальною площею 20097 га, підпорядкований Деркомлісгоспу України. Створений у 1968 р. Дирекція розташована за адресою Житомирська обл, Овруцький район, с.Селезівка, директор Гриб Іван Якович.

Ялтинський гірсько-лісовий, загальною площею 14584 га, підпорядкований Держкомлісгоспу України, створений у 1973 р. Дирекція розташована у м.Ялта, АР Крим, для листування: Ялта-267, а/с 25. Директор Хромов Олександр Федорович.

“Мис Мартьян”, загальною площею 240 га, підпорядкований Українській Академії Аграрних наук, створений у 1973 р. Дирекція розташована за адресою: АР Крим, м.Ялта, Нікітський ботсад. Директор Ліщук Адольф Іванович.

Карадазький, загальною площею 2874,17 га, підпорядкований Національній Академії наук України, створений у 1979 р. Дирекція розташована за адресою: АР Крим, м.Феодосія, п.в.Курортне. ДиректорЄмельянов Володимир Олександрович.

“Дунайські плавні”, загальною площею 14851 га, підпорядкований Національній Академії наук України, створений у 1981 р. Дирекція розташована за адресою: Одеська обл., Кілійський район, м.Вілкове, вул.Нахімова,4. ДиректорВолошкевич Олександр Миколайович.

“Розточчя”, загальною площею 2080 га, підпорядкований Міністерству освіти України, створений у 1984 р. Дирекція розташована за адресою: Львівська обл, Яворівський район,сmt Івано-Франкове,вул.Січових Стрільців,7. Директор Бовт Ярослав Семенович.

“Медобори”, загальною площею 10455 га, підпорядкований Деркомлісгоспу України, створений у 1990 р. Дирекція розташована за адресою: Тернопільська обл., Гусятинський район, смт Гримайлів, вул.Міцкевича,21. Директор Музика Михайло Олексійович.

Дніпровсько-Орільський, загальною площею 3766,2 га, підпорядкований Деркомлісгоспу України, створений у 1990 р. Дирекція розташована за адресою: м.Дніпропетровськ, набережна Перемоги, 38. Директор Артеменко Віктор Нікіфорович.

“**Єланецький степ**”, загальною площею 1675,7 га, підпорядкований Мінекобезпеки України, створений у 1996 р. Дирекція розташована за адресою: Миколаївська обл., Єланецький район, с.Калинівка. Директор Садовський Гннадій Валентинович.

“**Горгани**”, загальною площею 5344,2 га, підпорядкований Мінекобезпеки України, створений у 1996 р. Дирекція розташована за адресою: Івано-Франківська обл., м.Надвірна, вул.Січинського,2. Директор Шпільчак Мирон Богданович.

В Харківській області заповідників немає.

Національний природний парк – природоохоронний, рекреаційний, культурно-освітній, науково-дослідний заклад загальнодержавного значення. Утворюється для збереження, відновлення та ефективного використання природних комплексів та об’єктів, що мають особливу екологічну, історичну, культурну та оздоровчу цінність. Ділянки землі, водного простору, надр вилучаються з господарського користування та передаються у користування національному природному парку. Задачами національного парку є створення умов для організованого туризму та відпочинку, екологічної просвітньо - виховної діяльності, проведення наукових досліджень.

На відміну від заповідників, у національних парків головне завдання – забезпечення спілкування людини з природою (рекреація). Для цього територію парків зонують: абсолютно заповідна зона, зона регульованої рекреації, зона стаціонарної рекреації, господарча зона.

Термін “національний парк” з’явився у США, де у другій половині 19 сторіччя виникла перша територія такого типу – Йелоустонський національний парк. Основним принципом його організації було збереження цінних природних об’єктів “для користі й блага нації”, тобто за умови вільного відвідування парку людьми, але з вилученням цієї території з господарчого користування.

У Радянському союзі перший національний парк був створений в Естонії – у 1971 – 74 рр. Це був Лахемааський національний парк. В Україні першими природними національними парками стали у 1980 р. – Карпатський та у 1983 р. – Шацький. У червні 1996 р. Указом Президента України на території Хмельницької області створений найбільший у Європі національний природний парк "Подільські Товтри".

За рубіжом розрізняють визначення **національні** та **природні** парки: природні, згідно з міжнародною класифікацією, є “ділянки природного ландшафту, що зберігаються для задоволення потреб населення у відпочинку. В Українському законодавстві про природно-заповідний фонд ця категорія називається “національний природний парк”

На сьогодні в Україні 7 природних національних парків:

Синевірський, загальною площею 40400 га, підпорядкований Мінекобезпеки України, створений у 1989 р. Дирекція розташована за

адресою: Закарпатська обл., Міжгірський район, с.Синевір-Острики. Директор Цюбик мирон Михайлович

Азово-Сиваський, загальною площею 52154 га, підпорядкований Держкомлісгоспу України, створений у 1993 р. Дирекція розташована за адресою: Херсонська обл., м.Генічеськ, вул.Петровського, 54. Директор Зубков Володимир Іванович

Карпатський, загальною площею 50303 га, підпорядкований Мінекобезпеки України, створений у 1980 р. Дирекція розташована за адресою: Івано-Франківська обл., смт Яремча, вул.В.Стуса,6. Директор Побережник Йосип Йосипович.

Шацький, загальною площею 32515 га, підпорядкований Деркомлісгоспу України, створений у 1983 р. Дирекція розташована за адресою: Волинська обл., Шацький район, с.Світязь. Директор Львович Михайло Вікторович.

Вижницький, загальною площею 7928,4 га, підпорядкований Мінекобезпеки України, створений у 1995 р. Дирекція розташована за адресою: Чернівецька обл., Вижницький район, смт.Берегомет, вул.Голована, 61. Директор Сорокан Георгій Ілліч.

Подільські Товтри, загальною площею 261316 га, підпорядкований Мінекобезпеки України, створений у 1996 р. Дирекція розташована за адресою: Хмельницька обл., м.Кам'янець-Подільський, майдан Відродження, 1. Директор Нікітін Олександр Костянтинівич.

Святі Гори, загальною площею 40589 га, підпорядкований Мінекобезпеки України, створений у 1997 р. Дирекція розташована за адресою: Донецька обл., м. Слов'яногорськ, вул.60-річчя Жовтня, 1, Теплинське лісництво. Директор Карлов Олександр Олексійович.

Регіональний ландшафтний парк – природоохоронний, рекреаційний заклад місцевого або регіонального значення, що створюється для збереження у природному стані типових та унікальних природних комплексів та об'єктів, а також забезпечення умов для нормального відпочинку населення. Може створюватись як із вилученням земель у землекористувачів, так і без такого. Завдання регіональних ландшафтних парків: збереження цінних природних та історико-культурних об'єктів та комплексів; створення умов для ефективного туризму, відпочинку із дотриманням вимог режиму природних заповідних комплексів; сприяння еколого - просвітницькій роботі. Ландшафтні парки найрозповсюдженіші у країнах, де природа значно змінена людиною.

Заказник створюється для збереження та відновлення природних комплексів. Оголошення території заказником здійснюється без вилучення земельної ділянки у його власника чи користувача. Господарча або інша діяльність, що не суперечить його меті та завданням, здійснюється з дотриманням вимог режиму охорони. Користувачі або власники території, яку оголошено заказником, зобов'язуються забезпечувати режим охорони.

Загальні положення про Регіональний ландшафтний парк "Великобурлуцький степ"

Регіональний ландшафтний парк "Великобурлуцький степ" (далі – РЛП "Великобурлуцький степ") створено згідно з рішенням Харківської обласної ради від 27. 06. 2000 року на території Великобурлуцького району Харківської області на загальній площі 2042,6 га, що включається до його складу без вилучення у землекористувачів.

Регіональний ландшафтний парк "Великобурлуцький степ" знаходиться в межах Лівобережно–дніпровського південного району Лісостепової зоогеографічної провінції Європейської підобласті Голарктики (Кістяківський, 1951).

За новішою класифікацією (Щербак, 1984), північний схід Харківщини, в межах якої знаходиться парк, з зоогеографічної точки зору відноситься до району Східно–Європейського Листяного лісу та Лісостепу Східно–Європейського округу Бореальної Європейсько–Сибірської підобласті.

РЛП "Великобурлуцький степ" створено з метою збереження в природному стані лісостепових ландшафтів Східноєвропейської провінції, забезпечення багатопланових наукових досліджень, охорони та раціонального використання природних ресурсів Великобурлуцького району, відтворення біологічного розмаїття, забезпечення умов для організованого відпочинку населення.

РЛП "Великобурлуцький степ" є природоохоронною, рекреаційною, культурно – освітньою, науково – дослідною установою місцевого значення належить до природно – заповідного фонду України.

Заповідна територія складається з 3–х частин.

Перша – лісова ділянка площею 32,9 га Куп'янського Держлісгоспу біля села Нестерівка, та ділянка степу між селами Нестерівка та Зелений Гай площею 269,9 га, що розташовані на території Шипуватської та Червонохвильської сільських Рад.

Друга – Катеринівський державний зоологічний заказник площею 537 га біля села Рогозянка, на території Катеринівської та Андріївської сільських Рад.

Третя – лісовий масив Куп'янського Держлісгоспу площею 367,5 га, ділянка степу площею 504,9 га та Великобурлуцький державний зоологічний заказник площею 326 га на території Катеринівської та Великобурлуцької сільських Рад.

Значну наукову цінність являє собою рослинний світ парку, насамперед балки біля села Нестерівка, Катеринівського заказника, урочища Берізки, які раніше в ботанічному плані не обстежувались. В них збереглась зональна степова рослинність, яка на Слобожанщині вціліла лише на окремих невеликих ділянках. Балка Катеринівський заказник – одна із найбільших степових ділянок області, що збереглися. Степи, представлені в ній, є цінними у ботанічному відношенні. Вже нині, на попередньому етапі досліджень, тут виявлено більш 20

рідкісних видів флори (15 видів – з "Червоної книги України", 6 – з тих, що охороняються в Харківській області) і рідкісні рослинні угруповання, занесені до "Зеленої книги" України. Рослинність балки відбиває характерні риси степів цього регіону. В ній поєднуються лучні степи, притаманні центральній частині Лівобережного Лісостепу, та справжні степи крайньої східної частини України (Середньоросійської лісостепової підпровінції) із значною участю угруповань невисоких степових чагарників та ковилових. Саме цей екотонний характер рослинного покриву зумовлює його багатство і різноманітність, наявність ряду видів та угруповань, характерних саме для Слобожанщини.

Велику наукову цінність має і тваринний світ парку. Тут зберігається ціла низка типових степових мешканців, а у заплаві річки В.Бурлук – рідкісні гідрофільні тварини. Урочище Берізки є унікальним за кількістю рідкісних видів хребетних тварин, що тут мешкають: в цілому, протягом року тут виявлено 2 види, занесені до Європейського Червоного списку, 7 – до "Червоної книги України" і 7 – до групи видів, що охороняються в Харківській області.

Фауна балок, незважаючи на збідненість, певною мірою відбиває характерні риси степової фауни цього регіону і безперечно є найбагатшою за видовим складом у Лівобережному Лісостепу, що пояснюється їх екотонним розташуванням та відносно незначною трансформацією.

Аналіз матеріалів про положення території парку в системі природного районування показав, що ця територія займає екотонне положення між Степом і Лісостепом, і з системою фізико–географічного та геоботанічного районування – не збігається.

Згідно фізико–географічного районування України (1968), ця територія належить до Донецько – Донської північно – степової провінції степової зони і відноситься до Старобільської степової області південних відрогів Середньо–Російської височини; південно-західна частина останньої (де і знаходиться територія парку) виділяється у Донецько–Оскольську підобласть, яка займає в основному міжріччя Сіверського Донця та Осколу. За ландшафтно–типологічною структурою, територія парку відбиває основні риси Сіверсько–Донецького (Вовчансько–Ізюмського) терасового району, який займає територію в основному на лівобережжі Сіверського Дінця і тягнеться з півночі на південь на 200 км, маючи ширину навпроти м. Зміїова біля 90 км, проте, звужуючись у південному та північному напрямках. Територія району являє собою в цілому алювіальну рівнину. Основна річка тут – Сіверський Дінець; на ній в північній частині району створене Печенізьке водосховище.

Територія регіонального парку є достатньо репрезентативною для регіону, де вона знаходиться, – на межі степової та лісостепової зони. В ландшафтному плані територія парку являє собою типову для регіону балкову систему, врізану у підвищене плато.

Клімат Старобільської степової області, до якої відноситься територія Харківського степового регіонального парку, є помірно – континентальним. Кліматичні умови цієї області характеризуються більшою континентальністю в

порівнянні з іншими степовими областями. Середня температура повітря в січні коливається від $-7,5$ до -8 градусів, середня температура липня – $+21$ градус; середньорічна температура – $+7$ градусів. Середньорічна кількість опадів – від 450 до 500 мм. Напрямок вітрів непостійний: взимку переважають південно–східні і східні вітри, а влітку – західні та північно–західні. Середня річна швидкість вітрів – $5,7$ м/сек; швидкість вітрів більша взимку, ніж влітку.

В геоструктурному відношенні парк представляє собою північно–східний схил Дніпровсько–Донецької западини. Кристалічний фундамент, який залягає на глибині 1–2 км, перекривається осадовими відшаруваннями різної потужності. На кристалічних породах розміщена осадова товща палеозою (карбон та перм), мезозою і кайнозою. Мезозойські товщі представлені тріасовими, юрськими і крейдяними відкладами. Крейдяні відслонення, що складаються з мергелів і крейди, часто залягають безпосередньо під антропогеновими. Третинні відклади на цих ділянках розмиті. Таке залягання має місце вздовж лівої притоки Сіверського Дінця річки В. Бурлук. Третинні, переважно неогенові відклади зустрічаються у східній частині території. Відклади палеогенової товщі, що складені глинами й пісками, на території парку мають досить незначне поширення. Відклади неогену представлені полтавським ярусом, який складається переважно з білого дрібнозернистого піску. Полтавські піски переходять у строкаті глини. Антропогенові відклади широко розповсюджені і представлені льосами, льосоподібними суглинками, викопаними ґрунтами, алювіальними відкладами. Основними ґрунтоутворюючими породами є льоси і льосовидні суглинки. Алювіальні відклади займають низи долин і балок.

Найхарактернішим для даного району є терасово–лісостеповий тип місцевості, проте зустрічається і надзаплавнопіщано–боровий тип.

На території парку переважають чорноземи типові глибокі середньогумусні і чорноземи звичайні глибокі середньогумусні. Чорноземи типові є зональними ґрунтами південної частини лісостепової зони. Характер ґрунтів відповідає положенню цієї території на межі лісостепової та степової зон.

Рослинний світ

Згідно геоботанічного районування України (1977), територія парку розміщується в лісостеповій зоні і належить до Східно - європейської провінції та Середньоруської лісостепової підпровінції. У дрібніших одиницях геоботанічного районування це – територія Вовчансько–Куп'янського геоботанічного округу лучних степів, дубових, соснових та дубово–соснових (на терасах) лісів та заплавної лук, яка входить до двох геоботанічних районів – Вовчансько – Андріївського (Лівобережно–Сіверсько–донецького) терасового та Великобурлуцько–Шевченківського.

Основна частина регіонального ландшафтного парку місцевого значення "Великобурлуцький степ" належить до Великобурлуцько–Шевченківського геоботанічного району лучних степових та байрачних дубових перелісків. Цей

район займає центральне плато межиріччя Сіверський Дінець – Оскіл. Рельєф його хвилясто–рівнинний. Рослинність до розорювання степів була представлена тут угрупованнями, що мали перехідний характер від лучних до східних різнотравно–типчакowo–ковилових степів. Ліси в цьому районі в минулому займали також чималі площі на правобережжі р. Великий Бурлук, але вони майже всі вирубані, залишились лише окремі гайки, що потребують охорони.

Крайня північна частина парку входить до Вовчансько–Андріївського (Лівобережносіверськодонецького) терасового геоботанічного району. В минулому тут були значно поширені лучні степи, дубово–соснові та соснові (на терасах) ліси, заплавні луки; зараз, у зв'язку з антропогенним впливом, природна рослинність збереглась лише фрагментарно.

В рослинному покриві балок переважають степові, лучні та болотяні угруповання, значну площу займають також штучні лісові насадження деревних порід. Проте, рослинний покрив кожної з балок має значні відмінності.

В державних заказниках Великобурлуцькому та Катеринівському природний рослинний покрив зберігся краще, і в ньому переважає степова рослинність – справжні та лучні степи. Рослинний покрив представлений 7 типічно степовими формаціями: *Elytrigieta repentis*, *Festuceta valesiaca*, *Crinitarieta villosae*, *Caraganeta fruticosae*, *Bromopsideta ripariae*, *Poeta angustifoliae*, *Calamagrostideta epigeios*, у складі яких були описані фрагменти понад 32 асоціацій. На ділянках лучних степів переважають угруповання, в яких домінують (нерідко разом) типчак, келерія гребінчаста і тонконіг вузьколистий.

Справжні степи зосереджені в основному на підвищених горбах. Справжні степи представлені угрупованнями невеликих степових чагарників (найчастіше дерези кущової, зрідка мигдалю низького і вишні степової), а також ковиловими та ковилово–типчакowymi (з трьома видами ковили – волосистою, Лесінга, пірчастою) і кринітарії волохатої.

На вологому днищі балки зосереджені болотяні та лучно–болотяні угруповання – очерету, рогозів широколистого та вузьколистого, осок загостреної та гострої, лепешняку великого, хвощу болотяного.

До рідкісних угруповань, які підлягають охороні та занесені до "Зеленої книги України" (1986), належать угруповання всіх трьох видів ковили, а також мигдалю степового. Значні площі у балці Старе Село займають степові угруповання, на яких колись були висаджені культури деревних порід, що розріджуються. Йде відновлення степу через стадію панування у травостої тонконогу вузьколистого.

Рослинний покрив балок біля села Нестерівка змінений більше внаслідок інтенсивного випасання та значного заліснення. Тут переважають угруповання лучних степів та остепнених лук. Найбільші площі займають ценози тонконогу вузьколистого. Є ділянки справжніх степів з переважанням дерези кущової, мигдалю низького, вишні степової і ковили волосистої. Де-не-де зустрічається горицвіт. На днищі виявлені болотяні угруповання очерету, рогозу вузьколистого, осок загостреної, берегової, гострої. Ранньої весни тут буйно

квітнуть тюльпан дібровний та рябчик. На цій території в байрачному лісі зустрічається черешня.

Флора балок у зв'язку з різноманіттям екологічних умов та відносною збереженістю ценозів, багата і різноманітна. В ній виявлено 434 види судинних рослин, які відносяться до 265 родів з 65 родин. В спектрі родин домінують родини айстрових, злаків, бобових, губоцвітих. За екологічними особливостями переважають ксеромезофітні (143) і мезофітні (141) види.

На дослідженій території виявлено 40 судинних рослин, потребує охорони. За ступенем рідкості вони відносяться до таких категорій: 1- види, що знаходяться під загрозою зникнення, 2 – рідкісні види, 3 – види зі скорочуючою чисельністю популяції.

Таким чином, з 40 видів судинних рослин потребує охорони, на межі зникнення – 6. Це *Adonis vernalis*, *A. wolgensis*, *Bellevalia sarmatica*, *Ornithogallum boucheanum*, *Veratrum lobelianum* і *Gentiana cruciata*. Рідкісних – 20 видів, зі скорочуючою чисельністю – 14 видів. 9 видів занесені до Червоної книги України: *Pulsatilla nigricans*, *Fritillaria meleagroides*, *Ornithogallum boucheanum*, *Tulipa biebersteiniana*, *Dactylorhiza incarnata*, *Platanthera bifolia*, *Stipa capillata*, *S. lessingiana*, *S. pennata*.

Такі рідкісні види, як *Fritillaria meleagroides*, *Tulipa biebersteiniana*, *Amygdalus nana*, види роду *Stipa* являються домінантами рослинних угруповань на території регіонального ландшафтного парку. В невеликій кількості зустрічаються такі види, як *Adonis vernalis*, *A. wolgensis*, *Anemone sylvestris*, *Clematis integrifolia*, *Hyacinthella leucophaea*, *Salvia aethiopsis*, *Veronica incana*, *Carex humilis* та інші.

Серед рідкісних видів 14 відносяться до лікарських. З них найбільш цінні: *Adonis vernalis*, *Sanguisorba officinalis*. 30 видів відносяться до декоративних: *Adonis vernalis*, *A. wolgensis*, *Anemone sylvestris*, *Pulsatilla nigricans*, *Tulipa biebersteiniana*, *Fritillaria meleagroides*, *Primula veris*, *Astragalus pubiflorus*, *Salvia aethiopsis*, *Stipa lessingiana*, *S. pennata*. Більшість цих рослин на території регіонального ландшафтного парку знаходиться під загрозою зникнення.

Згідно даних польових досліджень деякі зростаючі тут рідкісні види, можуть бути рекомендовані для охорони. Це такі як адоніс волзький, мигдаль степовий, вишня степова, шолудивник Кауфмана, чини панонська та блідувата і ряд інших.

Балка Катеринівський заказник та урочище Берізки є винятково цінними за своїм рослинним покривом і заслуговують на охорону не лише на регіональному, але й на загальнодержавному рівні.

Слід відмітити що серед видів зростаючих на обстеженій території багато видів які мають народно-господарське значення. Так 174 види – медоноси, 156 – декоративні рослини, 149 – лікарські та 109 – кормові. Найбільша кількість рідкісних видів відносяться до декоративних рослин - 34 види, до лікарських – 15, до медоносів – 9. Група жирноолійних рослин рідкісних видів не має.

Флора парку суттєво доповнить склад охороняємих природних об'єктів області та репрезентативність заповідного фонду вцілому.

Тваринний світ

Характерними представниками фауни хребетних в цьому зоогеографічному районі є: серед звірів – козуля європейська, лисиця звичайна, куниця лісова та кам'яна, тхір степовий, бабак степовий і ховрах крапчастий; серед птахів – канюк звичайний, чапля сіра і куріпка сіра; серед плазунів – ящірка прудка; серед земноводних – тритон звичайний, зелена ропуха; серед риб - щука, плітка, окунь, карась.

Тваринний світ території парку складається переважно з представників степового, лучного, деревно-чагарникового та болотяного комплексів. Найбільшу цінність у фауністичному відношенні мають основні балки парку – Катеринівський заказник і урочище Берізки. Фауна наземних хребетних цих балок, в свою чергу, має суттєві відмінності.

Фауна хребетних балки Катеринівський заказник складається переважно з представників степового, лучного і водно-болотяного комплексів. Типовими для степових ділянок балки є: із ссавців – бабак степовий (байбак), тхір степовий, тушканчик великий і сліпак звичайний; із птахів – перепел, сіра куріпка, кам'янка попеляста (екологічно пов'язана з норами бабаків), щеврик польовий і жайворонок польовий.

Для лучних ділянок досить характерними є: із ссавців – кріт і горностай; із птахів – лунь лучний, куріпка сіра, трав'янка лучна і плиска жовта; із плазунів – ящірка прудка; із земноводних – зелена ропуха.

У Великобурлуцькому районі добре представлена ярово-балкова система. По схилах і балках збереглися ділянки неораних земель. У місцях, де не випасається худоба, ще є різнотрав'я лучної і степової рослинності.

Річка Великий Бурлук є притокою р. С. Дінець, прорізає Бурлуцько-Вовчанское плато на північному сході Харківської області. Ширина річкової долини коливається від 0,5 до 2-3 км. Добре розвинена лучна тераса. Схили розсічені ярами і балками.

На початку 70-х – початку 80-х років було зроблено меліорацію річки, після чого вона практично перетворилася на канал.

Незважаючи на те, що у Великобурлуцькому районі переважають відкриті простори, біотопи тут досить різноманітні. У низовинах степових і лучних ділянок часто зустрічаються болота, ставки із зарослими берегами. Деякі яри, де досить вологи, заросли байрачним лісом. Тому тут можна зустріти мешканців майже всіх біотопів, характерних для лісостепової України. Але, все ж - таки переважаючі біотопи – відкриті простори: степ, суходільні та заплавні луки. Отже, і орнітофауна пов'язана з відкритими біотопами.

На степових схилах і луках тло складають: із родини дроздових – трав'янка лучна (*Saxicola rubetra*), по річкових долинах зустрічається синьошийка звичайна

(*Cyanosylvia svecica*). З родини плискових як на степових, так і на лучних ділянках, і на полях фоновим видом можна вважати жовту плиску (*Motacilla flava*). Ближче до води живиться біла плиска (*M. alba*), що гніздиться найчастіше в будівлях людини. У 1978 році був відзначений на гніздуванні новий для Харківської області вид – жовтоголова плиска (*M. citreola*). Цей вид в останні десятиріччя швидко став поширюватися з північного сходу на захід і південь. Ареал жовтоголової плиски раніше був розташований на значній відстані від Харківської області.

З плискових можна також зустріти лісового щеврика (*Anthus trivialis*), що частіше зустрічається на узліссях і галявинах, але може селитися і на відкритих просторах, якщо є високі кущі чи дерева. Лісовий щеврик, як і жовта плиска, гніздиться на землі, але йому потрібна висока присада, з якої він починає свій характерний токовий політ.

Із родини жайворонкових на суходолах тло складає польовий жайворонок (*Alauda arvensis*). У будь-яку годину дня, навіть у спеку, в повітрі чути його спів. Він добре відрізняється досить довгим хвостом з білими крайніми рульовими перами і вертикальним зльотом при токуванні, тривалим зависанням у повітрі на одному місці і потім повільним плануванням до землі. Набагато рідше тут зустрічається більш дрібний малий жайворонок (*Calandrella cinerea*). Його токовий політ проходить нижче, ніж у польового. Найчастіше він літає колами не дуже високо над землею.

Уздовж шляхів гніздиться чубатий жайворонок (*Galerida cristata*). Його токовий політ нетривалий. На відміну від інших наших жайворонків, він літає досить важко, на невелику відстань. Взимку він не відлітає і тримається населених пунктів. Ймовірно, тут є і великий степовий жайворонок (*Melanocorypha calandra*), але ми його не зустрічали. У Харківській області зараз це досить рідкісний вид.

З родини вівсянкових зустрічаються усі три види вівсянок, характерних для Харківської області. Звичайну (*Emberiza citrinella*) і садову (*E. hortulana*) вівсянку частіше можна зустріти на узліссі чи у саду. Гніздяться вони на землі, але для перельотів, які здійснюються з метою спостереження, вони вибирають крайні гілки недалеко від верхівки дерева чи куща, звідки чутна їх невибаглива пісня.

На луці вздовж річки на прибережній рослинності можна зустріти очеретяну вівсянку (*E. schoeniclus*).

Постійний мешканець луків, узлісь – сорокопуд жулан (*Lanius cristatus*) з родини сорокопудових. Він охоче оселяється на відкритих просторах, якщо є чагарники. Воліє селитися в тернику, на глоді та бузині, але може селитися й у нижчому чагарнику. Досить яскравий самець жулана також сідає на кінчики гілок чи верхівки чагарників і неспокійно чикає, вертячи хвостом, особливо в період вигодовування пташенят. У цей час він навіть може нападати на людину, що близько підійшла до гнізда, налітаючи на неї, як маленький сокіл.

В степу і на луці, де не вигоптано трав'янисту рослинність і є хоча б низькорослі поодинокі кущі, постійно селяться дрібні птахи із родини

кропив'янкових. Сіра кропив'янка (*Sylvia communis*) найменш примхлива до високої рослинності і може далеко пересуватися на відкриті простори. Оселяється вона й у чагарниках вздовж водойм. Може робити гнізда на високих трав'янистих рослинах низько від землі. Садова кропив'янка (*S. borin*) ненабагато більша, вона віддає перевагу ярам, що заросли чагарником, узліссям і лісосмугам. Найбільша зі кропив'янок – рябогруда кропив'янка (*S. nisogia*) теж оселяється в чагарниках, або на невисоких деревах у садах. Це найнеспокійніша під час гніздування кропив'янка. Самець постійно чикає біля гнізда чи навколо пташенят, що вилетіли.

З в'юркових на відкритих просторах, де є чагарники, можна зустріти зеленька (*Chloris chloris*), самець якого любить виспівувати, сидячи на верхівці окремого дерева або чагарника. Улюбленим місцем зеленька під час гніздування є старі кинуті сади. Тут часто оселяється також коноплянка (*Linaria cannabina*)- представник тієї ж родини загального ряду горобцеподібних птахів.

З воронових на поодиноких чагарниках на відкритому просторі може гніздитися сорока (*Pica pica*), гніздо якої відрізняється тим, що має зверху надбудову, яка закриває його і не дає можливість хижакам пробратися до гнізда.

З хижих птахів над лісом можна побачити канюка (*Buteo buteo*), зустрічається чорний шуліка (*Milvus korschun*). У 70-х роках у лісі гніздився сокіл балабан (*Falco cherrug*).

З родини пастушкових на луках чути голос деркача (*Crex crex*), а його близькі родичі з цієї ж родини – курочка водяна (*Gallinula chloropus*), лиска (*Fulica atra*), пастушки (*Rallus aquaticus*) дотримуються прибережних заростей, оселяючись поблизу води.

З ряду куроподібних у степу нерідко можна сполохати сіру куріпку (*Perdix perdix*) і постійно чути крик перепілки (*Coturnix coturnix*), що так само тут гніздиться.

З сивкоподібних на вологих луках гніздиться чайка (*Vanellus vanellus*). Ближче до води можна зустріти коловодника звичайного (*Tringa tetanus*), набережника (*Actitis hypoleucos*), коловодника лісового (*T. ochropus*). Ймовірно, тут гніздиться і баранець звичайний (*Gallinago gallinago*). А з качкових частіше інших гніздяться крижень (*Anas platyrhyncha*) та чирянка велика (*Querquedula querquedula*). Інші види качкових зустрічаються переважно на прольоті.

В очеретяних заростях можна постійно чути найбільшу з очеретянок – велику очеретянку (*Acrocephalus arundinaceus*), а також чагарникову (*A. palustris*) і лучну (*A. schoenobaenus*).

У прибережних заростях з голінастих, ймовірно, гніздиться бугай (*Botaurus stellaris*), що активний переважно вночі. Рідше зустрічається бугайчик (*Ixobrychus minutus*), який веде денний спосіб життя.

З хижих птахів постійно гніздиться очеретяний лунь (*Circus aeruginosus*), самець якого більший і темніший порівняно з самцями інших лунів. Він зверху

бурий зі світлим сивим хвостом і плямами на крилах. Самиця темно-бура з рудою світлою головою, на надхвості білого немає.

У більш сухих місцях – на полях і в степу можна зустріти польового (*C. cyaneus*), лучного (*C. pygargus*) і степового (*C. macrourus*) лунів, що відрізняються від очеретяного деталями забарвлення; особливо схожі між собою самиці - вони бурого кольору, але в не мають рудого забарвлення на голові, а надхвістя мають біле. Найдрібніший з лунів – лучний. У самця на крилах є чорна смуга. Усі луні гніздяться на землі. Крім очеретяного, всі живляться гризунами. Очеретяний лунь віддає перевагу водоплавному птаху, але чисельність цього луня в нас, як правило, невелика, тому великого збитку від нього немає.

Луні звичайно літають бриючим польотом невисоко над землею, при цьому крила в них підняті трохи вгору (для сталості польоту).

Великих денних хижаків дуже небагато в Харківській області. На території РЛП “Великобурлуцький степ” є ймовірність гніздування орла-могильника (*Aquila heliaca*).

Із родини соколових іноді можна зустріти боривітра степового (*Cerchneis paumanni*), що вишукує гризунів.

На стрімчастих схилах у степу оселяються колоніями бджолоїдки (*Merops apiaster*) з ряду ракшеподібних. Їх мелодійний спів можна чути у відкритому степу, куди вони літають по їжу, ловлячи бабок і перетинчастокрилих. У норах бджолоїдок часто селяться польові горобці (*Passer montanus*) (родина ткачикові), звичайна кам’янка (*Oenanthe oenanthe*) (дроздові).

На луки прилітають живитися сірі чаплі (*Ardea cinerea*), білі лелеки (*Ciconia ciconia*), граки (*Corvus frugilegus*), сірі ворони (*C. corone cornix*), шпаки (*Sturnus vulgaris*), горлиці (*Streptopelia*), сільські ластівки (*Hirundo rustica*).

Водно–болотяні ділянки балки біля села Нестерівка населяють: із ссавців – видра (нижня частина балки – долина річки В. Бурлук), ондатра і собака єнотовидний; із птахів – журавель сірий, чапля сіра, бугайчик, чомга, крижень, чирянка велика, лунь очеретяний, курочка водяна, баранець звичайний, очеретянки велика та лучна, кобилочка солов’їна, синьошийка та інші; із плазунів – черепаха болотяна і вуж звичайний; із земноводних – ропуха зелена, жаби озерна та ставкова і кумка червонопуза; із риб – щука, окунь, плітка, карась та інші (всього понад 30 видів).

На ділянках з деревно–чагарниковою рослинністю часто трапляються припутень, щеврик лісовий, кропив’янка сіра, сорокопуд–жулан, гава і сорока, відмічене гніздування боривітра звичайного, а біля затоки – дрозда–чикотня.

Із політопних видів в балці звичайними є заєць русак і лисиця. Спорадично зустрічається дика свиня.

Під час сезонних міграцій видове різноманіття наземних хребетних балки значно підвищується за рахунок видів – мігрантів, переважно птахів.

Для ділянок, порослих лісом та чагарниками, характерні: із ссавців – козуля європейська, борсук, ласка і їжак звичайний; із птахів – канюк, яструб великий,

горлиця звичайна, крук, сойка, вивільга, кропив'янка чорноголова, дрозди співочий та чорний, соловейко східний, зяблик, вівсянка звичайна, шпак та інші.

На відкритих схилах мешкають: із ссавців – бабак і заєць сірий; із птахів – щеврик польовий і трав'янка лучна; із плазунів – ящірка прудка.

У стрімких схилах оселяються бджолоїдка, кам'янка звичайна та горобці польові.

Для заболоченого низу балки із заростями верб та очерету характерними є: із птахів – сорока, кобилочка річкова, синьошийка і вівсянка очеретяна; із земноводних – жаба гостроморда і кумка червонопуза.

В полежахисних смугах зустрічаються: із ссавців - куниця лісова, а із птахів – сорокопуд чорнолобий. Досить численними мешканцями цього біотопу є коноплянка, щиглик і вівсянка звичайна.

Наявна і численна в РЛП група видів - синантропів. Це куниця кам'яна, щур сірий і миша хатня, горобець хатній, ластівка сільська, горлиця кільчаста, плиска біла.

Територія регіонального парку вигідно відрізняється від прилеглої місцевості наявністю значної кількості рідкісних та зникаючих видів. З хребетних тварин, що тут мешкають, 4 види занесені до Європейського Червоного списку, 12 – входять до "Червоної книги України" і 10 – охороняються в Харківській області. До першої групи відносяться видра, сліпак звичайний, орлан–білохвіст і хохітва; до другої – тхір степовий, горностай, борсук, видра, тушканчик великий, журавель сірий, хохітва, луні степовий та польовий, орлан–білохвіст, огар і гадюка степова; до третьої – бабак, сиворакша, рибалочка голуба, куріпка сіра, боривітер звичайний, шуліка чорний, лунь лучний, лелека білий, бугайчик і черепаха болотяна.

Основні пропозиції щодо режиму

Створений регіональний ландшафтний парк "Великобурлуцький степ" є важливою ланкою природно–заповідної мережі України. По–перше, ця мережа стала більш репрезентативною у відношенні своєї площі. Серед природно–заповідних об'єктів Харківщини немає значних за площею степових ділянок, степова рослинність охороняється фрагментарно на невеличких територіях. Включення до системи заповідних об'єктів такої ділянки природної степової рослинності значно підвищила її репрезентативність у ценотичному, флористичному та фауністичному відношенні.

Функціональне зонування території РЛП "Великобурлуцький степ" здійснюється на основі Проекту організації його території, який затверджено Великобурлуцькою районною державною адміністрацією.

З метою забезпечення охорони, відтворення та рекреаційного використання природних комплексів і об'єктів РЛП "Великобурлуцький степ" його територія поділяється на такі функціональні зони:

- 1) заповідна зона (заповідно – заказна);
- 2) зона регульованої рекреації (нестационарної рекреації);

- 3) зона стаціонарної рекреації;
- 4) господарська зона.

Згідно з функціональним зонуванням і врахуванням природоохоронної, оздоровчої, наукової, рекреаційної, історико–культурної та інших цінностей природних комплексів та об'єктів, на території РЛП "Великобурлуцький степ" встановлюється диференційований режим щодо охорони, відновлення та використання природних ресурсів.

Заповідна зона включає такі частини парку: на 1 відділку – степові (70 га) та лісові (32,9 га) ділянки біля с.Нестерівка; на 2 відділку- 65 га на території Катеринівського заказника.

Заповідна зона призначена для охорони та збереження у природному стані ландшафтів регіону, цінних природних комплексів, а також об'єктів рослинного та тваринного світу для подальших наукових досліджень і розробки наукових рекомендацій. На її території забороняється будь-яка господарська та інша діяльність, що суперечить її цільовому призначенню, порушує природний розвиток процесів та явищ, або створює загрозу шкідливого впливу на її природні комплекси і об'єкти, а саме:

- Будівництво споруд, шляхів, лінійних та інших об'єктів транспорту, зв'язку; розведення вогнищ; влаштування місць відпочинку; стоянка транспорту; проїзд і прохід сторонніх осіб, прогін свійських тварин поза спеціально встановленими для цього маршрутами; пересування механічних, гужових та інших транспортних засобів (крім транспорту парку) за винятком шляхів загального користування; проліт літаків та гелікоптерів нижче 2000 метрів над землею; подолання літаками звукового бар'єру над територією парку та інші види шумового впливу, що перевищують встановлені нормативи;

- Геологорозвідувальні роботи, розробка корисних копалин, порушення ґрунтового покриву та гідрологічного режиму, руйнування геологічних покладів; застосування хімічних засобів боротьби зі шкідниками та хворобами рослин і лісу; усі види лісокористування; заготівля кормових трав, лікарських та інших рослин, збирання грибів, плодів, насіння; випасання худоби; відлови та знищення звірів та птахів, порушення умов їх оселення, гніздування; інші види користування рослинним і тваринним світом, що призводять до порушення природних комплексів;

- Полювання, рибальство; завезення нових видів тварин; проведення заходів з метою збільшення кількості окремих видів тварин понад допустиму науково обґрунтовану ємність угідь; збирання колекційних та інших матеріалів, за винятком матеріалів, необхідних для виконання наукових досліджень.

Для охорони, збереження і відтворення докорінних природних комплексів, проведення наукових досліджень та виконання інших завдань у заповідній зоні відповідно до проекту організації території РЛП

"Великобурлуцький степ", охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів дозволяється:

- Збирання колекційних та інших матеріалів, пов'язаних з веденням наукових досліджень; виконання робіт, передбачених планами довгострокових стаціонарних досліджень; проведення екологічної освітньо–виховної роботи;
- Виконання відновлювальних робіт на землях з порушеними докорінними природними комплексами, а також здійснення заходів щодо запобігання змінам природних комплексів;
- Вжиття протипожежних і санітарних заходів, які не порушують режиму заповідності;
- У разі термінової необхідності, за клопотанням науково–технічної ради парку в заповідній зоні з дозволу Державного управління екологічної безпеки в Харківській області можуть проводитися санітарні рубки та часткове усунення штучних лісових насаджень; роботи, що пов'язані з ліквідацією осередків шкідників та хвороб або недопущенням їх появи, а також розробка вітровалів та сніголамів.

Зона регульованої рекреації призначена для короткотермінового відпочинку та оздоровлення населення. Вона включає збережені природні ділянки, які не увійшли до заповідної зони, а також прилеглі плакорні ділянки, що зараз розорані, на яких планується відновлення степової рослинності.

В зоні регульованої рекреації проводяться:

- Санітарні рубки та заходи пов'язані зі збереженням, відтворенням і ефективним використанням природних комплексів і об'єктів, згідно проекту організації території РЛП "Великобурлуцький степ";
- Регульоване збирання грибів, ягід, плодів дикорослих плодових рослин з дотриманням вимог природоохоронного и лісового законодавства;
- Обладнання туристських та еколого–пізнавальних стежок, організація природоохоронної пропаганди, короткотривалі туристські екскурсії і відпочинок населення; збір наукової інформації;
- Регулювання кількості диких тварин до оптимальної шляхом вилову з наступним переселенням; промислово–селекційне, міжнародне спортивне полювання (за дозволом Держуправління екології та природних ресурсів по Харківській області);
- Використання природних ресурсів для задоволення потреб працівників РЛП "Великобурлуцький степ" та громадян, що постійно мешкають на його території, у сінокосах, пасовищах, городах та паливі, відповідно до встановлених нормативів на спеціальне використання природних ресурсів.

На території зони регульованої рекреації забороняється:

- Рубки лісу головного користування, будівництво промислових господарських і житлових об'єктів, не пов'язаних з діяльністю парку; розробка корисних копалин, кар'єрів, витяг ґрунту; промислове рибальство і мисливство; промислова заготівля лікарських рослин; не погоджені з адміністрацією парку; рух та паркування стороннього автомобільного і

гужового транспорту; організація масових спортивних та туристських заходів; розміщення наметових таборів, човнових станцій; розведення вогнищ поза відведеними для цього місцями; застосування хімічних засобів боротьби зі шкідниками та хворобами рослин та лісу; інші види діяльності, що порушують природні комплекси парку або знижують природну екологічну чи рекреаційну цінність його території та можуть негативно вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони.

Зона стаціонарної рекреації призначена для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування відвідувачів РЛП "Великобурлуцький степ".

Рекреаційна діяльність на території РЛП "Великобурлуцький степ" організовується його спеціальними підрозділами, а також іншими підприємствами, установами та організаціями на підставі угод з адміністрацією парку.

В межах господарської зони проводиться господарська діяльність, спрямована на виконання завдань, що поставлені перед парком, знаходяться об'єкти комунального призначення парку, а також землі інших землевласників і землекористувачів, включені до складу парку, на яких господарська діяльність здійснюється з додержанням загальних вимог щодо охорони навколишнього природного середовища.

На територіях регульованої, стаціонарної рекреації і господарської зон забороняється будь-яка діяльність, яка призводить або може призвести до погіршення стану навколишнього середовища та зниження рекреаційної цінності території парку.

Територія РЛП "Великобурлуцький степ" враховується в усіх видах проектної документації.

В разі необхідності на територіях, прилеглих до окремих ділянок парку, можуть встановлюватись охоронні зони. Режим кожної з них визначається Положенням, яке затверджується Великобурлуцькою районною державною адміністрацією.

Наукові дослідження і організація моніторингу.

Науково-дослідна робота на території РЛП "Великобурлуцький степ" проводиться з метою розробки наукових основ охорони, відтворення (у т. ч. розведення зникаючих видів тварин, які занесені до Червоної книги України) і раціонального використання природних ресурсів, встановлення постійного моніторингу за станом природи.

Основні напрямки наукових досліджень визначаються у наукових програмах, що розробляються провідними фахівцями Харківського Національного університету ім. В.Н.Каразіна та погоджуються з Державним управлінням екології та природних ресурсів України по Харківській області.

Для ведення наукових досліджень та здійснення моніторингу в РЛП "Великобурлуцький степ" створюються науковий відділ та відповідні наукові підрозділи, структура, штати і кошторис витрат яких затверджується

Великобурлуцькою районною державною адміністрацією за поданням Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна.

РЛП "Великобурлуцький степ" проводить роботи з екологічного навчання, екскурсійної діяльності, екологічного туризму по визначених науково–пізнавальних маршрутах, здійснює навчально–виховну роботу в учбових закладах в межах своєї території.

Фінансування, матеріально–технічне забезпечення та господарська діяльність.

Фінансування РЛП "Великобурлуцький степ" здійснюється Великобурлуцькою районною державною адміністрацією, а також за рахунок добровільних благодійних внесків фірм та підприємств, фізичних осіб; а також коштів позабюджетного фонду охорони навколишнього природного середовища Харківської обласної адміністрації. Кошти, отримані від господарської, природоохоронної, туристично–екскурсійної, рекламно–видавничої та іншої діяльності парку, є власними коштами РЛП "Великобурлуцький степ" і вилученню не підлягають. Ці кошти використовуються для охорони та відтворення природних комплексів і біорізноманіття РЛП "Великобурлуцький степ", розвитку та вдосконалення його діяльності, відбудови матеріально–технічної бази, соціального розвитку, матеріального стимулювання робітників тощо.

РЛП "Великобурлуцький степ" у відповідності до чинного законодавства парку надаються пільги щодо оподаткування.

Матеріально–технічне забезпечення РЛП "Великобурлуцький степ" здійснюється його адміністрацією за спеціальними угодами з підприємствами товаровиробниками і комерційними структурами, а також за рахунок централізованих фондів та лімітів Державного управління екологічної безпеки по Харківській області.

РЛП "Великобурлуцький степ" може створювати цільовий екологічний фонд, який діє на основі Положення про екологічні фонди заповідників, національних природних парків, ботанічних садів, дендрологічних парків та зоологічних парків, затвердженого Міністерством екології та природних ресурсів України.

З метою проведення заповідно–режимних і господарських заходів, визначених Проектом організації території РЛП "Великобурлуцький степ", адміністрація парку створює підрозділи транспорту, зв'язку, ремонтно–будівельних робіт, комунального господарства, рекреаційного і торговельного обслуговування та інші і здійснює у встановленому порядку будівництво лабораторних, житлових та господарських споруд, шляхів, ліній електромереж та телефонного зв'язку, необхідних для виконання основних завдань регіонального природного парку.

Для ліквідації наслідків аварії та стихійного лиха, що через них виникає пряма загроза життю людей чи знищення заповідних природних комплексів,

особливо термінові заходи здійснюються за рішенням дирекції РЛП "Великобурлуцький степ".

Охорона території.

Обов'язки по охороні території РЛП "Великобурлуцький степ" покладаються на службу охорони, яка створюється у складі адміністрації парку. Службу охорони очолює директор парку.

До служби охорони парку входять: директор, начальник та фахівці відділу охорони та регулювання використання природних ресурсів.

На службу охорони покладаються обов'язки щодо забезпечення організації та здійснення заходів по охороні природних комплексів ландшафтного парку, а також здійснення комплексів лісогосподарських, інженерно-технічних, біотехнічних та інших заходів, спрямованих на збереження, відтворення та раціональне використання природних ресурсів парку.

Повноваження служби охорони визначаються чинним законодавством (Стаття 61, розділ 9 Закону про природно-заповідний фонд України).

Працівники служби охорони РЛП "Великобурлуцький степ" входять до складу природоохоронних органів.

Працівникам служби охорони може бути надано у встановленому порядку право носіння форми, а також зброї під час виконання службових обов'язків. Працівники служби охорони забезпечуються спеціальними засобами самозахисту, транспортом та засобами зв'язку.

Законодавством України забезпечується правовий і соціальний захист працівників служби охорони та інших служб, що здійснюють охорону території ландшафтного парку.

Працівники служби охорони РЛП "Великобурлуцький степ" зобов'язані здавати у встановленому порядку кваліфікаційні іспити на знання правил, постанов, інструкцій щодо порядку охорони території та об'єктів природно-заповідного фонду, в тому числі рослинного та тваринного світу, забезпечення визначеного режиму охорони, порядку використання природних ресурсів, порядку зберігання та використання зброї і т. і. Особи, що не здали кваліфікаційні іспити, до виконання службових обов'язків не допускаються.

Для оперативної роботи підприємств, установ та організацій, розташованих на території РЛП "Великобурлуцький степ", його адміністрація створює координаційну раду з представників місцевих органів влади та управління і керівників цих підприємств, установ і організацій.

Порушення вимог правоохоронного законодавства на території РЛП "Великобурлуцький степ" тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільну, або кримінальну відповідальність згідно з чинним законодавством.

Розміри шкоди, заподіяної РЛП "Великобурлуцький степ", визначаються на основі спеціальних такс, які затверджені Кабінетом Міністрів України.

Міжнародна діяльність.

РЛП "Великобурлуцький степ" бере участь в міжнародному співробітництві в галузі охорони, відтворення і використання природно-заповідних територій та біорізноманіття, може вступати в міжнародні наукові та науково-технічні програми, організовує еколого-виховну діяльність та спільну підготовку науковців і фахівців.

РЛП "Великобурлуцький степ" має право займатися зовнішньо – економічною діяльністю відповідно до чинного законодавства України.

Правові засади функціонування РЛП "Великобурлуцький степ" визначаються Конституцією України, законами України "Про природно-заповідний фонд України", "Про підприємства в Україні", іншими законодавчими і нормативними актами України та Положенням про РЛП "Великобурлуцький степ".

РЛП "Великобурлуцький степ" є юридичною особою, має самостійний баланс, розрахунковий, валютний та інші рахунки в установах банків, печатку із зображенням Державного герба України і свого найменування, штампи та емблеми, які реєструються відповідно до чинного законодавства.

РЛП "Великобурлуцький степ" підпорядковується Великобурлуцькій районній державній адміністрації.

Регіональний ландшафтний парк (РЛП) "Печенізьке поле"

Територія регіонального ландшафтного парку (РЛП) "Печенізьке поле" знаходиться в Печенізькому районі Харківської області. Її загальна площа становить 4500 га. РЛП охоплює нижню частину балки Гнилушки, що простяглась зі сходу на захід і впадає в Печенізьке водосховище. Від осі цієї балки межа парку віддаляється максимум на 2,7 км. Вздовж балки територія парку має довжину 8 км. Днище балки широке (до 250 м) і заболочене, є тимчасовий водотік (Гнилушку нерідко називають річкою). В південній частині парку знаходиться інша балка - Сулимів Яр довжиною 3,5 км. В цілому рельєф РЛП рівнинно-хвилястий. Гнилушка має дуже похилі схили, а Сулимів Яр - більш круті, часто прямовисні. У балці Гнилушка є невеликі ставки, утворені після перегороджування русла річки.

Найбільш характерним для даного району є терасово-лесово-степовий тип місцевості, проте зустрічається і надзаплавно-піщано-боровий тип.

Згідно фізико-географічному районуванню України (1968), ця територія належить до Донецько-Донської північно-степової провінції степової зони і відноситься до Старобільської степової області південних відрогів Середньоросійської височини; південно-західна частина останньої (де і знаходиться територія проектного парку) виділяється у Донецько-Оскольську підобласть, яка займає в основному межиріччя Сіверського Дінця та Осколу. Клімат Старобільської степової області, до якої відноситься територія РЛП, є помірно-континентальним. Кліматичні умови цієї області характеризуються більшою континентальністю в порівнянні з іншими степовими областями. В

рослинному покриві природних ділянок парку переважають степові, лучні та болотяні угруповання, значну площу займають також штучні лісові насадження деревних порід.

РЛП знаходиться в межах Лівобережнодніпровського південного району Лісостепової зоогеографічної провінції Європейської підобласті Голарктики (Маринич, 1982), а за більш новою класифікацією (Щербак, 1984), північний схід Харківщини, в межах якої знаходиться парк, з зоогеографічної точки зору, відноситься до району Східно-Європейського Листяного лісу та Лісостепу Східно-Європейського округу Бореальної Європейсько-Сибірської підобласті.

Тваринний світ території парку складається з представників степового, лучного, деревно-чагарникового та болотяного комплексів. Найбільшу цінність у фауністичному відношенні мають основні балки парку - Гнилушка і Сулимів Яр. Фауна хребетних цих балок, в свою чергу, має суттєві відмінності. Наземні хребетні балки Гнилушка представлені переважно представниками степового, лучного і водно-болотяного комплексів. Типовими для степових ділянок балки є: із ссавців - сурок степовий (бабак), тхір степовий, тушканчик великий і сліпак звичайний; із птахів - перепілка, кам'янка попеляста (екологічно пов'язана з норами бабаків), вівсянка садова, щеврик польовий, жайворонки малий, польовий; із плазунів - гадюка степова.

Для лучних ділянок досить характерними є: із ссавців - кріт і горностай; із птахів - лунь лучний, деркач, куріпка сіра, щеврик луговий, трав'янка лучна і плиска жовта; із плазунів - ящірка прудка; із земноводних - жаба гостроморда.

Водно-болотяні ділянки балки населяють: із ссавців - видра річкова (нижня частина балки, що перетворилась на затоку Печенізького водосховища), ондатра і собака єнотовидний; із птахів - журавель сірий, чапля сіра, бугайчик, чомга, крижень, чирянка велика, лунь очеретяний, лиска, курочка водяна, баранець, очеретянки велика та лучна, кобилочка солов'їна, синьошийка та інші; із плазунів - черепаха болотна і вуж звичайний; із земноводних - ропуха зелена, жаби озерна та ставкова і кумка червонопуза.

На ділянках з деревно-чагарниковою рослинністю часто трапляються припутень, горлиця звичайна, щеврик лісовий, кропив'янка сіра, сорокопуд-жулан, гава і сорока, відмічене гніздування шуліки чорного і боривітра звичайного, а біля затоки - дятла сивого, дрозда-чикотня, кропив'янки рябогрудої.

Із політопних видів в балці звичайними є заєць русак, лисиця звичайна і гава.

У фауні наземних хребетних балки Сулимів Яр, в середній та нижній частинах якої значні площі займає деревно-чагарникова рослинність, переважають представники деревно-чагарникового, лучного та болотяного комплексів.

Для ділянок, порослих штучним лісом та чагарниками, характерні: із

ссавців - козуля європейська, ласка і їжак звичайний; із птахів - канюк, шуліка чорний, яструб великий, горлиця звичайна, сова вухата, крук, сойка, вивільга, кропив'янка чорноголова, дрозди співочий та чорний, соловейко східний, зяблик, вівсянка звичайна, шпак та інші.

На відкритих схилах мешкають: із ссавців - бабак і заєць русак; із птахів - щеврик польовий і трав'янка лучна; із плазунів - ящірка прудка. У схилах оселяються бджолоїдка, кам'янка звичайна і горобці польові.

Для заболоченого днища балки із заростями верб та очерету характерними є: із птахів - сорока, кобилочка річкова, синьошийка і вівсянка очеретяна; із земноводних - жаба гостроморда і кумка червонопуза.

Спорадично яр відвідують лось та свиня дика (частіше восени та взимку).

На полях, що входять до складу РЛП, звичайними є заєць русак, куріпка сіра, жайворонок польовий і трав'янка лучна. Своєрідними місцями мешкання хребетних парку є полезахисні смуги, в яких виявлено ряд тварин, не зареєстрованих на інших ділянках: із ссавців це куниця лісова, а із птахів - сорокопуд чорнолобий і сич домовий. Досить численними мешканцями цього біотопу є коноплянка, щиглик і вівсянка звичайна.

Наявна у парку і численна група видів-синантропів. Із ссавців - це куниця кам'яна, щур сірий і миша хатня, із птахів - горобець хатній, ластівки сільська та міська, горлиця кільчаста, плиска біла, а із земноводних - ропуха зелена.

На території парку зареєстровано біля 40 видів мисливських тварин, ресурси яких не є значними. Тут постійно мешкають козуля європейська, заєць русак, лисиця звичайна, собака єнотовидний, кріт звичайний, крижень, чирянка велика, лиска, курочка водяна, чайка, бекас, куріпка сіра, перепілка, а також бабак, який хоча і охороняється в області, але його ресурси регламентовано використовуються мисливськими організаціями. Спорадично, частіше в осінньо-зимовий період, на території парку з'являються свиня дика і лось. Різноманіття та чисельність пернатої дичини значно збільшується під час сезонних перельотів.

За попередніми даними, які були отримані під час весняно-літніх досліджень 1996 р., наземні хребетні представлені на території парку 156 видами, з них ссавців - 24, птахів - 120, плазунів - 6 і земноводних 6 видів. Безумовно, подальші дослідження значно доповнять список наземних хребетних парку, переважно за рахунок кажанів, дрібних гризунів і комахоїдних, а також перелітних та зимуючих птахів. З наземних хребетних, що тут трапляються, 5 видів занесені до Європейського Червоного списку, 16 - входять до "Червоної книги України" і 14 - охороняються в Харківській області. До першої групи відносяться видра річкова, сліпак звичайний, орлан-білохвіст, хохітва і деркач; до другої - тхір степовий, горностай, борсук, видра річкова, тушканчик великий, журавель сірий, хохітва, підорлик великий, орел-карлик, луні степовий та польовий, орлан-білохвіст, огар, шпак рожевий,

гадюка степова і мідянка; до третьої - бабак, бугай, бугайчик, чапля велика біла, лелека білий, сиворакша, рибалочка голуба, куріпка сіра, шуліка чорний, боривітер звичайний, лунь лучний, черепаха болотяна (Андрієнко та ін., 1996).

Початок робіт по розведенню рідкісних видів птахів на території майбутнього парку покладено акціонерним товариством "Арго" на базі спеціально створеного з цією метою розплідника птахів. На найближчий час заплановано будівництво ще декількох спеціалізованих, сучасно обладнаних розплідників для розведення і адаптації до природних умов огаря, степового журавля, дрофи та хохітви, а в подальшому і ряд інших видів, наприклад, черні білоокої, пугача та боривітра степового (Захаренко та ін., 1996).

ЗАКАЗНИКИ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

В Харківській області створено три заказники загальнодержавного значення. Два з них - загальнозоологічні, а третій – ботанічний.

Зоологічні заказники засновано у Великобурлуцькому районі в 1977 році для охорони популяцій цікавого реліктового виду тварин - бабака (*Marmota bobac* Mull.). Із ссавців на території Катеринівського заказника відмічені ще тушканчик великий (*Allactaga jaculus* Pall.) та тхір степовий (*Mustela eversmanni* Less.), що занесені до Червоної книги України. Заказники займають площі: Катеринівський - 527 га, Великобурлуцький - 326 га. Одночасно ці заказники входять до складу РЛП "Великобурлуцький степ".

Згадані заказники лежать на межі двох підзон - лісостепової та різнотравно-типчаково-ковилових степів. Під час маршрутних обстежень спостерігалась значна подібність їх флористичного складу та характеру рослинності. На кожній території було відмічено зростання понад 210 видів вищих рослин, з яких 15-20 видів - дерева та чагарники. Поряд з типовими для різнотравно-типчакового ковилового степу трав'янистими угрупованнями фрагментарно трапляються ділянки з чагарниково-степовими угрупованнями з домінуванням дерези кущової (*Saragana frutex* (L.) C. Koch).

Найціннішими є рідкісні угруповання, занесені у Зелену книгу України (1987): формації ковили волосистої - *Stipeta capillatae* та мигдалю низького - *Amygdalena panae*. В Катеринівському заказнику відмічено ділянку рослинності з домінуванням двох видів, занесених до Червоної книги України: ковили волосистої (*Stipa capillata* L.) та сну чорніючого (*Pulsatilla nigricans* Storck.). Також нами знайдено до 10 видів рідкісних для області рослин: барвінок трав'янистий (*Vinca herbacea* Waldst. et Kit.), вишня кущова (*Cerasus fruticosa* (Pall.) Woron.), гоніолімон татарський (*Goniolimon tataricum* (L.) Boiss.), горицвіт весняний (*Adonis vernalis* L.), ломиніс суцільнолистий (*Clematis integrifolia* L.), льон жовтий (*Linum flavum* L.), осока низька (*Carex humilis* Leys.) та інші.

Подекуди спостерігаються угруповання зі значною участю цінних лікарських рослин - звіробою звичайного (*Hypericum perforatum* L.), материнки звичайної (*Origanum vulgare* L.), цмину піскового (*Helichrysum arenarium* (L.) Moench.), чебрецю Маршалла (*Thymus marschallianus* Willd.), різних видів шипшини (*Rosa*) та ін.

В ентомологічному відношенні території цих заказників, розташованих на сильно розгалужених балках і степових схилах різної експозиції, теж мають споріднений характер. Їх ентомофауна представлена степовими, значно менше - лучними, лісовими (в байрачних лісках) та болотяними групами. На невеликих ділянках, що слабо випасаються, та в чагарникових заростях дерези, шипшини, терну, виділяються так звані "цілинні" види, екологічно пов'язані з ділянками первісного незайманого степу, серед яких зареєстровано низку рідкісних комах, занесених до Червоної книги України. Це дибка

степова (*Saga pedo* L.), сколія степова (*Scolia hirta* Schr.), мелітурга булавовуса (*Melliturga clavicornis* Latr.), рофіт сирій (*Rhopitoides canus* Ev.), вусач земляний хрестоносець (*Dorcadion equestre* Lax.), жук-олень (*Lucanus cervus* L.) - в байрачному лісі, махаон (*Papilio machaon* L.), синявець ероїдес (*Polyommatus eroides* Friv.), та видів, рідкісних для Харківської області: коник сирій (*Dectius verrucivorus* L.), ханіт панонійський (*Chanithus pannonicus* Germ.), синявець сріблястий (*Polyommatus coridon* Poda). Вперше для Харківської області зареєстрований клоп-сліпняк володушковий (*Eurycolpus flaveolus*), що мешкає на *Vupleurum falcatum* L.

На жаль, території цих двох загальнодержавних заказників експлуатуються землекористувачами (КСП ім. Ілліча, ім. Димитрова, АП "Колос") як випаси. На території Великобурлуцького заказника випасається 830 голів великої рогатої худоби, а на Катеринівському - 850 голів. У зв'язку з цим спостерігається часткова, а після утворення літніх таборів худоби, і повна деградація трав'яного покриву.

Ботанічний заказник загальнодержавного значення "Вовчанський"

В Харківській області є лише один ботанічний заказник загальнодержавного значення. Він створений для охорони реліктової флори і рослинності крейдяних відслонень у 1994 р. на правому березі річки Вовча - притоки Сєв. Дінця. Цей заказник складається з 6 окремих ділянок, загальна площа яких 185 га. За останнє десятиріччя найбільш дослідженими виявилися ділянки біля сіл Бочково, Охримівка, Землянки, Варварівка (Єрмоленко та ін., 1981).

Рослинність крейдяних відслонень відрізняється великою концентрацією рідкісних, реліктових, ендемічних видів. Територія заказнику знаходиться на межі двох ботаніко-географічних районів Лівобережжя України - Лісостепу та Злаково-лучного степу. За розташуванням та характером флори її можна віднести до так званого «Південного крейдяного району флори Середньоруської височини». Тут межують два типи рослинності: «знижених Альп» (північний, що пов'язаний з вапняками) та південний, крейдяний (тим'яники). Саме по р. Вовчій проходить ця межа. Такий збіг двох рослинних підзон, сильно розгалужений рельєф, особливості субстрату крейдяних відслонень зумовлює багатство та неоднорідність флори у систематичному та фітоценотичному відношеннях.

Разом на крейдяних ділянках визначено біля 1000 видів, що належать до 48 родин та 150 родів. Провідне місце за кількістю видів займають родини Asteraceae (39), Poaceae (29), Fabaceae (30), Lamiaceae (22), Apiaceae (11), Rosaceae (9). Решта родин представлені незначною кількістю видів. З загальної кількості зазначених видів 19- типово крейдяні ендеміки басейну р. Сів. Дінець.

Більшість наведених вище видів відносяться до напівчагарників. У фітоценотичному відношенні флора неоднорідна, у її складі можна виділити 10 фітоценотичних груп- крейдянї, петрофіти, псамофіти, степові, лучно-степові, лучно-лісові, узліссє - лісові, лісові, бур'яни.

Найбільшою видовою чисельністю представлені степові (65), лісові (54), крейдянї (29), лучно-степові (22), узліссє - лісові (23) види.

Рослинність крейдяних відслонень розвинена нерівномірно, видовий склад та його насиченість, ступінь задерненості ґрунту, структура фітоценозів залежать у значній мірі від наявності ґрунтового покриву.

На відслоненнях крейди у вигляді суцільних монолітів рослинного покриву немає. Зустрічаються поодинокі екземпляри кальцефільних напівчагарників.

На чистій крейді, на – розсипах у вигляді крейдяної крихти по найстрімкіших схилах нами було виділено фітоценози з домінуванням полину білуватого, чебрецю крейдяного, гісопу крейдяного, бедринця вапнолюбного. Названі види рослин утворюють 2—3-домінантні, небагаті у видовому відношенні (9—14 видів на 100 м²), незімкнені (10—30% покриття) фітоценози.

Найбільший інтерес являє собою полинова асоціація. Полинники суцільнобілі, рештки реліктових рослинних угруповань, що з'явилися наприкінці третинного періоду. Вони також мають велике протиерозійне значення. У цій асоціації на основному тлі полину поодинокі зустрічаються такі типово крейдяні ендемічні види, як ранник крейдяний, переломник Козо-Полянського, чебрець крейдяний, гісоп крейдяний, льон український, маренка сіроплода, матіола духмяна.

Полинники чергуються з гісопниками або частіше - з тим'яниками. Фітоценози з домінуванням гісопу (асоціація чебрецево-гісопова) зазначені зрідка, займають незначні площі (околиці сс. Бочкове, Варварівка) на рухливому крейдяному осипу. Крім названих вище кальцефільних видів тут зазначені такі типово степові види: астрагал білостеблій, юрїнея павутиниста.

Однією з найпоширеніших на стрімких схилах південно-західної, південної та південно-східної експозиції є чебрецево- бедринцева асоціація. Для неї характерне збільшення кількості видів (до 30 видів на 100 м²), зростання кількості багаторічних трав'янистих рослин (до 18 видів). З ендемічних видів у цій асоціації були знайдені досить рідкісні злаки —костриця крейдяна, тонконіг Галієва. З рідкісних для нашої області видів у дану асоціацію входять катран татарський, головачка уральська, льон жорстковолосий.

По схилах балок або у нижній частині стрімких схилів розвинені чебрецево-різнотравно-злакові угруповання. Для них характерний добрий розвиток двох-чотирьох-ярусного трав'яного покриву, а також вища видова насиченість (30—39 видів на 100 м²), значна участь степових видів. До цих

асоціацій входить дуже рідкісна та цінна лікарська рослина — горицвіт весняний.

На стрімких верхніх частинах схилів, так званих «лобах», або ділянках у вигляді «сідловин», на дуже змитих ґрунтах фрагментарно зустрічаються фітоценози, що належать ще до однієї реліктової асоціації — чебрецево-низькоосоково-переломникової. Найкраще виражена ця асоціація між с. Варварівка та с. Землянки Вовчанського району.

На пологих схилах, де поверхня крейди вкрита хоча й незначним, але суцільним шаром ґрунту, розвиваються так звані, “крейдянні степи”. Для них характерною є доволі висока видова насиченість (до 55 видів на 100 м²), майже суцільний рослинний покрив. З доволі рідкісних для Харківської області видів тут зазначена анемона лісова, ломиніс суцільнолистий, гіацинтик блідий.

Великим флористичним та фітоценотичним різноманіттям відрізняються узлісся та галявини байрачного лісу на правому березі р. Вовчої, причому тут домінують досить рідкісні для Харківщини: анемона лісова, півники угорські, барвінок трав'янистий, ковила пірчаста, митник Кауфмана, ряска Гусона. На узліссі діброви росте релікт третинного періоду — вовчі ягоди Софії. Це єдине в Україні місце, де росте ця рослина.

Дослідження крейдяних відслонень по р. Вовчій, дозволяє вважати їх цінним резерватом крейдяної флори. Тут знаходиться 58% типово крейдяних ендемів басейну Сєв. Дінця, добре простежуються всі стадії заростання крейдяних відслонень - від піонерних видів, незімкнених напівчагарничкових угруповань (полинників білуватих та тим'яників) до степових угруповань.

Рідкісні та ендемічні види території, що пропонується для охорони.

Найменування виду	Ендеми		Види, що внесені до		Група Рідкості для басейну р. Сів. Дінець
	Причерно-морські (понтичні)	Дінецько-Донські	Човоної книги України, (1996 р.)	Каталогу видів ... Бернської Конвенції (1999р.)	
<i>Adonis vernalis</i> L.					регіонально рідкісний вид
<i>Alyssum gymnopodium</i> P. Smirn.	+		+		1-2
<i>Androsace koso-poljanskii</i> Ovcz.	+		+		2
<i>Artemisia hololeuca</i> Bieb. ex Bess.		+	+		2-3
<i>Asperula tephrocarpa</i> Czern. ex M. Pop. et Chzshan.	+				3
<i>Astragalus albicaulis</i> DC.					регіонально рідкісний вид
<i>Astragalus tanaiticus</i> C. Koch		+	+	+	1

<i>Carex humilis</i> Leys.	регіонально рідкісний вид				
<i>Centaurea donetzica</i> Klok.		+	+		1
<i>Centaurea ruthenica</i> Lam.	регіонально рідкісний вид				
<i>Crambe tataria</i> Sebeok	регіонально рідкісний вид				
<i>Cephalaria uralensis</i> (Murr.)Roem. et Schult.	регіонально рідкісний вид				
<i>Dactylorhiza cruchta</i> (O.F.Muell.) Soo			+		1-2
<i>Dactylorhiza incarnata</i> (L.) Soo			+		1-2
<i>Diploxaxis cretacea</i> Kotov		+	+		2
<i>Elytrigia intermedia</i> (Host) Nevski	регіонально рідкісний вид				
<i>Erisimum ucrainicum</i> J. Gay		+			1-2
<i>Festuca cretacea</i> T. Pop. et Proscor.	+		+		2-3
<i>Genista tanaitica</i> P. Smirn.		+	+		2
<i>Hypericum elegans</i> Steph.	регіонально рідкісний вид				
<i>Hyssopus cretaceus</i> Dubjan.	+		+		3
<i>Iris pumilla</i> Klok.	регіонально рідкісний вид				
<i>Iris hungarica</i> Waldst.et Kit.	регіонально рідкісний вид				
<i>Koeleria talievii</i> Lavr.		+	+		2
<i>Linaria cretacea</i> Fisch. ex Spreng.			+		1-0
<i>Linnum czerniaëvii</i> Klok.		+			1
<i>Linnum hirsutum</i> L.	регіонально рідкісний вид				
<i>Linnum ucrainicum</i> Czern.					2-3
<i>Mattiola fragans</i> Bunge	регіонально рідкісний вид				
<i>Onosma tanaitica</i> Klok.		+	+		3
<i>Orchis palustris</i> Jacq.			+		2
<i>Polygala cretacea</i> Kotov	регіонально рідкісний вид				
<i>Polygala sibirica</i> L.	регіонально рідкісний вид				
<i>Pulsatilla nigricans</i> Storck			+		3
<i>Salvinia pratensis</i> L.	регіонально рідкісний вид				
<i>Scrophularia cretacea</i> Fisch. ex Spreng.		+	+		1-2
<i>Scutellaria cretica</i> Juz.	+		+		1-2
<i>Silene supine</i> Bieb.	регіонально рідкісний вид				
<i>Silene cretacea</i> Fisch. ex Spreng.	+		+		1-0
<i>Stipa lessingiana</i> Trin. et Rupr.			+		3
<i>Stipa pennata</i> L. (<i>S. joannis</i> <i>Celak.</i>)			+		2
<i>Stipa pulcherrima</i> C. Koch			+		2
<i>Thymus cretaceus</i> Klok. Et Shost	+				3
<i>Tulipa quercetorum</i> Klok. et Zoz.			+		3

Ентомофауна крейдяних схилів Вовчанського заказника представлена двома ценотичними угрупованнями: 1) мешканцями крейдяних рослинних асоціацій та 2) "цілинними" видами, що трофічно пов'язані з різнотравно-дерезовими рослинними угрупованнями. Серед перших виділяються оліготрофні індикаторні види: клопи-сліпняки: *Eurycolpus flaveolus* (на *Vupleurum falcatum* L.), *Opisthotaenia fulvipes* Reut (на *Onosma tanaitica* Klok.), що вперше зареєстровані для Харківської області. Серед представників цілинної ентомофауни переважають види, що живуть на дерезі: цикадки: *Gargara genistae* P., *Centrotus cornutus* L., листоблошка - *Arytaina genistae* Latr., "червонокнижний" синявець римн - *Neolycaena (Thecia) rhyrnus* Ev.) та інші. Тут виявлено низку рідкісних видів, що занесено до Червоної книги України: вусач земляний хрестоносець (*Dorcadion equestre* Laxm.), джмелі: вірменський (*Bombus armeniacus* Rad.), моховий (*Bombus muscorum* P.), ксилокопа звичайна (*Xylocopa valga* Gerst.), мелітурга булавовуса (*Melliturga clavicornis* Latr.), рофіт сірий (*Rhopitoides canus* Ev.), синявець піренейський (*Agriades pyrenaicus* Boisd), синявець мелеагр (*Polyonunatus (Meleageria) daphis* Den. et Schiff) та рідкісні для Харківської області види: богомол звичайний (*Mantis religiosa* L.), коник сірий (*Decticus verrucivorus* L.), ханіт панонійський (*Chanithus pannonicus* Germ), лігус плямистий (*Lygaeus equestris* L.), хорозома Шілінга (*Chorosoma scbillingi* Schil.), пилкоід алтайський (*Ctenopus altaicus* Gebl), листоїд ластовневий (*Chrysophanus asclepiadeus* Pall.), листоїд тімарха (*Timarcha coriaria* Laich.), синявець сріблястий (*Polyonunatus coridon* Poda) та інші. Особливої уваги заслуговують види, поширення яких на крейдяних відслоненнях рік Вовчої, Осколу має реліктовий характер, серед яких дециця видів комах знаходить північну межу свого поширення: *Ctenionus altaicus* Gebl., *Omoplus pilicollis* Men, *Blithopertha lineolata* P.W., *Homaloplia spireae* Pall., *Ptochus porcellus* Boh. Ендеміком підвидового рангу виступає довгоносик *Otiorrhynchus asphaltinus* subsp. *creticola* L., відомий із заповідника Галича гора, що в Липецькій області. Інтенсивність антропогенного впливу на крейдяну флору дещо зменшилась завдяки послабленню випасу. Але розробка крейдяних кар'єрів ще триває, що веде до руйнування або знищення цінних реліктових ділянок крейдяної рослинності (Клімов та ін., 1996)

**НАЦІОНАЛЬНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ЛАНДШАФТНІ ПАРКИ,
ЩО ПРОЄКТУЮТЬСЯ**

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК
“ДВОРІЧАНСЬКИЙ”**

Останнім часом у зв'язку з неухильним скороченням площ степових залишків та пасквальною деградацією решток природної рослинності крейдяних схилів все частіше порушується питання про необхідність охорони своєрідної крейдяної флори і фауни в північно-східній частині Харківщини.

На основі обстеження рослинності долини р. Оскіл ми пропонуємо взяти під охорону описаний відтинок за течією річки, на якому добре збереглися характерні для даного району флора й фауна.

Територія проєктованого парку знаходиться у Дворічанському районі Харківської області.

Прирічкові типи місцевості верхнього й середнього Пооскілля характеризуються своєрідними ландшафтами. Їх неповторність зумовлена специфікою мінерального субстрату (крейди), що утворився із черепашок м'якунів на місці моря, що простягалось тут у крейдяному періоді - 70 мільйонів років тому. Такі індивідуальні властивості крейди, як висока здатність відбивати світло, слабкий опір розмиву, вирівненість сезонної та добової динаміки температур та вологості не тільки субстрату але й прилеглого шару повітря (у полудень температура при поверхні тримається на рівні 12 – 17 °, а вологість на глибині 10 см не знижується за 80 мм), значна щільність та наявність суцільного верхнього шару, що не розтріскується, - створюють виключно специфічні умови для флори та фауни крейдяних відслонень. Тому за мільйони років тут встиг сформуватися суцільний комплекс видів, що більше ніде не зустрічаються.

За ценотичними та флористичними особливостями даний масив поділяється на дві різко відмінні частини: менша являє собою цінну в ботанічному аспекті смугу крейдяних відслонень корінного берега, більша— нерозорану заплаву і, частково, першу надзаплаву тераси.

Рослинність крейдяних відслонень На основі обстеження рослинності долини р. Оскіл ми пропонуємо взяти під охорону відрізок по течії річки від села Тополі до селища Дворічна. Основну площу природної рослинності, яка має велику ботанічну цінність є смуга крейдяних відслонень корінного берега та прилеглі до них ділянки крейдяного степу, чагарникових степів. Входить до території майбутнього парку також нерозорана заплава, бори на піщаній терасі.

Рослинність відслонень крейди та мергеля в басейні Сів. Дінця відноситься за класифікацією Є.М. Лавренка (1956) до причорноморських тим'яників та тим'яникових степів, у складі яких він виділяє Донецько-

Донські, найбільш багаті на ендемічні види. Співвідношення площ тим'яників та тим'яникових степів на відслоненнях річок у басейні Сів. Дінця неоднакові. На відслоненнях по р. Оскол значні площі (місцями до 70%) зайняті тим'яниковими степами.

Рослинність крейд, що пропонуються до охорони, розвинена нерівномірно. Видовий склад, його насиченість, ступінь задернованості ґрунту, структура фітоценозів у значній мірі залежать від характеру субстрату та ступеня вираженості ґрунтового покриву. Залежно від наявності ґрунту і характеру крейди рослинні угруповання даної території можна з'єднати в такі групи: 1 – угруповання чистої щільної малорухомої крейди; 2 – угруповання на більш-менш рухомому крейдяному щебені з сильно змитими ґрунтами; 3 – угруповання на крейдяному субстраті з більш-менш вираженим шаром ґрунту; 4 – угруповання на шлейфах виносу та крейдяних намивах в основі схилів (табл. 1).

На відслоненнях крейди у вигляді суцільних монолітів рослинного покриву немає. У тріщинах виходів шарів крейди зустрічаються поодинокі екземпляри кальцефільних ендемічних напівчагарничків: *Hyssopus cretaceus* Dubjan., *Artemisia salsoloides* Willd., *Scrophularia cretacea* Fisch. ex Spreng. та стриженевокореневих розеткових багатолітників: *Matthiola fragrans* Bunge, *Pimpinella titanophila* Woronow та деяких інших.

Таблиця 1

Схема фітоценотичного складу тим'яників та тим'яникових степів (цифрами зазначено ступінь рідкості угруповань на територіях, що пропонуються для охорони: 1 – зустрічаються рідко на невеликих площах; 2 – зрідка; 3 – часто на невеликих площах; 4 – розповсюджені по всьому району досліджень на значних площах)

Угруповання чистої малорухомої крейди			Ступінь рідкості
1	2	3	4
Тим'яники	<i>Artemisia hololeuca</i>	Полин суцільнобілий	2-3
	<i>Artemisia salsoloides</i>	Полин солянковидний	2
	<i>Artemisia nutans</i>	Полин пониклий	1
	<i>Scrophularia cretacea</i>	Ранник крейдяний	1-2
	<i>Artemisia hololeuca</i> + <i>Hyssopus cretaceus</i>	Полин суцільнобілий + гісоп крейдяний	2
	<i>A. hololeuca</i> + <i>Thymus cretaceus</i>	Полин суцільнобілий + чебрець крейдяний	3
	<i>A. hololeuca</i> + <i>T. cretaceus</i> + <i>Linum ucrainicum</i>	Полин суцільнобілий + чебрець крейдяний + льон український	2
Угруповання на рухливому крейдяному щебені			

<i>Thymus cretaceus</i> + <i>Pimpinella titanophila</i>	Чебрець крейдяний + бедринець вапнолюбний	3-4
<i>T. cretaceus</i> + <i>P. titanophila</i> + <i>Astragalus albicaulis</i>	Чебрець крейдяний + бедринець вапнолюбний + астрагал білостеблій	3
<i>T. cretaceus</i> + <i>Hyssopus cretaceus</i>	Чебрець крейдяний + гісоп крейдяний	4
<i>T. cretaceus</i> + <i>Androsace koso-poljanskii</i>	Чебрець крейдяний + переломник Козо-Полянського	3-4
<i>T. cretaceus</i> + <i>A. koso-poljanskii</i> + <i>Pimpinella titanophila</i>	Чебрець крейдяний + переломник Козо-Полянського + бедринець вапнолюбний	3
<i>T. cretaceus</i> + <i>A. koso-poljanskii</i> + <i>Linum ucrainicum</i>	Чебрець крейдяний + переломник Козо-Полянського + льон український	3-4
<i>T. cretaceus</i> + <i>Polygala cretacea</i> + <i>Onosma tanaitica</i>	Чебрець крейдяний + китятки крейдяні + громовик донський	2-3
<i>T. cretaceus</i> + <i>Gypsophila altissima</i>	Чебрець крейдяний + лещиця висока	3
<i>T. cretaceus</i> + <i>Alyssum gymnopodum</i>	Чебрець крейдяний + бурячок голоніжковий	1
<i>Hyssopus cretaceus</i> + <i>Thymus cretaceus</i>	Гісоп крейдяний + чебрець крейдяний	2-3
<i>H. cretaceus</i> + <i>Pimpinella titanophila</i>	Гісоп крейдяний + бедринець вапнолюбний	2-3
<i>H. cretaceus</i> + <i>Scrophularia cretacea</i>	Гісоп крейдяний + ранник крейдяний	1
<i>H. cretaceus</i> + <i>Diplotaxis cretaceus</i>	Гісоп крейдяний + дворятник крейдяний	1
<i>Androsace koso-poljanskii</i> + <i>Thymus Cretaceus</i>	Переломник Козо-Полянського + чебрець крейдяний	1-2
<i>Androsace koso-poljanskii</i> + <i>Carex humilis</i>	Переломник Козо-Полянського + осока низька	2-3
<i>Linum ucrainicum.</i> + <i>Vupleurum falcatum</i>	Льон український + ласкавець серповидний	3
<i>L. ucrainicum</i> + <i>Helianthemum cretaceum</i>	Льон український + сонцесвіт крейдяний	1
<i>Helianthemum cretaceum</i> + <i>Artemisia hololeuca</i>	Сонцесвіт крейдяний +	2
<i>Hedysarum grandiflorum</i> + <i>A. hololeuca</i> + <i>Thymus cretaceus</i>	Солодушка великоквіткова + п. суцільнобілий + чебрець крейдяний	2
<i>Astragalus albicaulis</i> + <i>Thymus cretaceus</i> + <i>Festuca cretacea</i>	Астрагал білостеблій + чебрець крейдяний + осока низька	2
<i>A. albicaulis</i> + <i>A. onobrychis</i> + <i>Thymus cretaceus</i>	Астрагал білостеблій + А. еспарцетний + чебрець крейдяний	3

	<i>Pimpinella titanophila</i> + <i>Asperula tephrocarpa</i>	Бедринець вапнолюбний + маренка сіроплода	3-4
	<i>P. titanophila</i> + <i>Bupleurum falcatum</i>	Бедринець вапнолюбний + ласкавець серповидний	3
Угруповання на крейдяному субстраті з наявним шаром ґрунту			
	<i>Helianthemum cretaceum</i> + <i>H. nummularium</i> + <i>Carex humilis</i>	сонцецвіт крейдяний + звичайний + осока низька	2-3
Тим'яникові степи	<i>Carex humilis</i> + <i>Thymus cretaceus</i> + <i>Androsace koso-polyanskii</i>	Осока низька + чебрець крейдяний + переломник Козо-Полянського	2-3
	<i>C. humilis</i> + <i>Centaurea marschalliana</i>	Осока низька + волошка Маршалла	3
	<i>C. humilis</i> + <i>Linum ucrainicum</i> + <i>Onosma tanaitica</i>	Осока низька + льон український + громовик донський	3
	<i>Bromopsis riparia</i> + <i>Festuca valesiaca</i> + <i>T. cretaceus</i>	Стоколос прибережний + костриця валіська + чебрець крейдяний	3-4
	<i>B. riparia</i> + <i>Koeleria cristata</i>	Стоколос прибережний + келерія гребінчаста	3
	<i>B. riparia</i> + <i>Stipa capillata</i> + <i>T. Cretaceus</i>	Стоколос прибережний + ковила волосиста + чебрець крейдяний	3
	<i>B. riparia</i> + <i>Polygala cretaceus</i>	Стоколос прибережний + китятки крейдяні	2
	<i>B. riparia</i> + <i>Bupleurum falcatum</i>	Стоколос прибережний + ласкавець серповидний	3
	<i>Helictotrichon pubescens</i> + <i>Thymus cretaceus</i>	Вівсюнець волохатий + чебрець крейдяний	2
	<i>Cerasus fruticosa</i> — <i>Helictotrichon pubescens</i> + <i>Thymus cretaceus</i>	Вишня степова — вівсюнець волохатий + чебрець крейдяний	2
	<i>Stipa capillata</i> + <i>Stipa pulcherrima</i>	Ковила волосиста + ковила найкрасивіша	1-2
	<i>Stipa capillata</i> + <i>Koeleria cristata</i>	Ковила волосиста + келерія гребінчаста	3-4
	<i>S. capillata</i> + <i>Salvia nutans</i> + <i>Thymus cretaceus</i>	Ковила волосиста + шавлія поникла + чебрець крейдяний	3
	<i>S. pulcherrima</i> + <i>Festuca cretacea</i> + <i>T. cretaceus</i>	Ковила найкрасивіша + костриця крейдяна + чебрець крейдяний	1-2
	<i>S. pennata</i> + <i>Inula hirta</i> + <i>Bupleurum falcatum</i>	Ковила пірчаста + оман шершавий + ласкавець серповидний	2
	<i>S. pennata</i> + <i>Onosma tanaitica</i> + <i>Carex humilis</i>	Ковила найкрасивіша + громовик донський + осока низька	1-2

<i>Festuca valesiaca</i> + <i>Centaurea marschalliana</i> + <i>Thymus cretaceus</i>	Костриця валіська + волошка Маршалла + чебрець крейдяний	2-3
<i>Festuca valesiaca</i> + <i>Ephedra distachya</i>	Костриця валіська + ефедра двоколоскова	1
<i>F. valesiaca</i> + <i>Paeonia tenuifolia</i>	Костриця валіська + півонія тонколиста	1
<i>F. valesiaca</i> + <i>Trifolium montanum</i>	Костриця валіська + конюшина гірська	2-3
<i>Caragana frutex</i> – <i>Stipa capillata</i> + <i>Salvia nutans</i>	Карагана кушова – ковила волосиста + шавлія поникла	3
<i>Caragana frutex</i> – <i>Bromopsis riparia</i> + різнотрав'я	Карагана кушова – стоколос прибережний + різнотрав'я	3
Угруповання шлейфів виносу та наливів в основі схилів		
<i>Poa compressa</i> + <i>Thymus cretaceus</i>	Тонконіг стиснутий + чебрець крейдяний	3
<i>Chamerion angustifolium</i> + <i>Poa compressa</i>	Хамерій вузьколистий + тонконіг стиснутий	2
<i>Hedysarum grandiflorum</i> + <i>Thymus cretaceus</i>	Солодушка великоквіткова + чебрець крейдяний	2
<i>H. grandiflorum</i> + <i>Linum ucrainicum</i> + <i>Polygala cretacea</i>	С. великоквіткова + льон український + китятки крейдяний	1-2

Вузьку смугу найбільш рухомих крейдяних схилів займають відносяться агрегативні угруповання з переважанням у незімкнених травостоях таких ендемічних, облігатно-кретофільних ерозіофілів, як *Artemisia hololeuca* Bieb. ex Bess., *Thymus cretaceus* Klók. et Shost., *Pimpinella titanophila* Woronow, *Linum ucrainicum* Czern., *Hyssopus cretaceus* Dubjan., *Matthiola fragrans* Bunge, *Silene cretacea* Fisch. ex Spreng, *Scrophularia cretacea* Fisch. ex Spreng. та ін.

Трохи вище по схилу йде переривчаста смуга *Thymeta cretacei*, яка характеризує наступну стадію заростання осипу. Крім названих вище кретофілів, які тут зростають досить рясно, трапляються представники “знижених Альп” (*Androsace kozo-poljanskii* Ovcz., *Carex humilis* Leys.) та численні види “гісопової” флори (*Asperula tephrocarpa* Czern. ex M. Pop. et Chrschan., *Diplotaxis cretacea* Kotov, *Polygala cretacea* Kotov, *Festuca cretacea* T. Pop. et Proskor., *Koeleria talievii* Lavr. та інші види). Підвищується роль степових злаків (*Stipa capillata* L., *Bromopsis riparia* (Rehm.) Holub, *Poa compressa* L., *Festuca valesiaca* Gaudin) та різнотрав'я (*Reseda lutea* L., *Scabiosa ochroleuca* L., *Thesium arvense* Horvatovszky тощо). Особливістю структури угруповань є поєднання елементів

“гісопової” флори із флорою “знижених Альп”, що збагачує рослинність кретофільними ендемами та реліктами.

Наступна стадія сформованості рослинного покриву на крейдяних схилах характеризується підвищенням ролі злаків у фітоценозах, де можуть домінувати *Bromopsis riparia*, *Festuca valesiaca*, *Poa angustifolia* із рясною домішкою *Thymus cretaceus*, *Linum ucrainicum*, *Crinitaria villosa* (L.) Grossh., *Teucrium polium* L., *Salvia nutans* L., *Bupleurum falcatum* L. тощо. Найпоширенішими є угруповання: *Bromopsis riparia* + *Festuca valesiaca* + *Thymus cretaceus*; *Stipa capillata* + *Koeleria cristata*; *Bromopsis riparia* + *Stipa capillata* + *Thymus cretaceus*.

Дуже поширені на пологих схилах і плато фітоценози асоціації *Poeta angustifoliae*. Вони займають також високу остепнену правобережну частину заплави, рельєф якої ускладнений виносом делювію.

Остепнені луки правобережної короткозаплавної тераси мають місцями лісове походження, про що свідчать дифузно зростаючі чагарники (*Prunus spinosa* L., *Rhamnus cathartica* L., *Crataegus fallacina* Klok., *Sambucus nigra* L., *Elaeagnus angustifolia* L.) та рештки деревної рослинності.

Більша частина площ степів на плато і пологих схилах очевидно в різні часи розорювалася, про що свідчить непропорційно велика роль у травостоях видів різнотрав'я (*Salvia nutans*, *Centaurea diffusa* Lam., *Marrubium praecox* Janka тощо).

Серед інших зональних степових фітоценозів значний інтерес становлять слабо представлені видозмінені під впливом пасовища угруповання з домінуванням *Stipa capillata*, *S. pennata*, *S. pulcherrima*. Вони займають верхню частину та виположені терасоподібні уступи середньої частини схилів, де поширені еродовані малопотужні звичайні чорноземи, підстелені крейдою. В їх складі досить часто трапляються кретофільні ендеми (*Androsace kozo-poljanskii*, *Diploaxis cretacea*, *Polygala cretacea*, *Linum ucrainicum*, *Thymus cretaceus*, *Scutellaria cretica*, *Artemisia hololeuca*) та ряд інших цікавих у ботаніко-географічному та історичному аспекті рослин (*Carex humilis*, *Adonis vernalis*, *Astragalus albicaulis* DC., *Onosma tanaitica* Klok. тощо). Структура травостоїв ковилових і типчаккових фітоценозів великою мірою залежить від величини пасовищного навантаження та ступеня еродованості ґрунтів. Травостої з переважанням в їх складі *S. pulcherrima* С. Koch трапляються зрідка, на дуже малих ділянках. Такими ж малопоширеними є угруповання ерозіофільного злаку *Botriochloa ischaetum* (L.) Keng.

Досить часто трапляються також чагарникові степи з участю *Caragana frutex* (L.) С. Koch, які добре представлені на еродованих ґрунтах схилів. Були відмічені такі асоціації цього типу степів: *Caragana frutex* – *Stipa capillata* + *Salvia nutans*; *C. frutex* – *Bromopsis riparia* + різнотрав'я. Подекуди на схилах трапляються досить густі зарості *C. frutex*, а в ярах і

біля підніжжя схилів корінного берега – *Prunus spinosa* L., *Rhamnus cathartica* L., *Crataegus curvisepala* Lindm., *C. ucrainica* Pojark., *Sambucus nigra* L. тощо.

За класифікацією рідкісних рослинних угруповань України Ю.Р.Шеляг-Сосонко (1985) рослинні угруповання згаданих ділянок можна віднести одразу до трьох категорій рідкісності:

1. Угруповання, в яких домінантами виступають рідкісні, реліктові види. До них можна віднести угруповання с домінуванням (*Artemisia hololeuca* Vieb. ex Besser - в околицях сіл Кам'янка та Петро - Іванівка; угруповання з домінуванням *Paeonia tenuifolia* L.- біля с.Червоне; *Diplotaxis cretacea* Kotov.- біля с.Митрофанівка; *Hyssopus cretaceus* Dubjan.- біля сіл Петро - Іванівка, Кам'янка, Митрофанівка; *Scrophularia cretacea* Fischer ex Sprengel - околиці сіл Петро - Іванівка, Митрофанівка; *Scutellaria creticola* Fisch. - околиці с.Кам'янка; *Onosma tanaitica* Klok. - околиці с.Кам'янка, пос.Дворічна; *Carex humilis* Leys. - околиці с.Кам'янка, пос.Дворічна, с.Митрофанівка; *Astragalus albicaulis* - околиці сіл с.Кам'янка, Петро – Іванівка; *Hedysarum grandiflorum* – між с. Червоне та с. Кам'янка; *Helianthemum cretaceum* и *H. nummularium* – між с. Тополі та с. Кам'янка.

2. Угруповання, унікальні для України та Європи - до них можна віднести угруповання з домінуванням ендемічних видів: *Androsace koso-poljanskii* Ovcz.- в околицях сіл с.Кам'янка, пос.Дворічна, с.Петро - Іванівка, вже згадані у першій категорії угруповання *Hyssopus cretaceus*, *Artemisia hololeuca*, *Diplotaxis cretacea*, *Scutellaria creticola*, *Scrophularia cretacea*, а також *Linum ucrainicum* Czern. - в околицях села с.Кам'янка, та пос.Дворічна; *Polygala cretacea* Kotov. - в околицях с.с.Кам'янка; *Asperula tephrosagra* Czern.- розсіяного по всій території крейджаних відслонень по р.Оскіл та р. Верхня Дворічна.

3. Корінні зональні угруповання, майже знищені людиною - до них відносяться угруповання з домінуванням ковили. Як домінанти у рослинних угрупованнях згаданих ділянок було позначено такі види ковили : *S. capillata*, *S.pulcherrima*. Угруповання із *Stipa capillata* добре збереглися по ділянках, що прилягають до крейджаних відслонень як по р.Оскіл, так і по р.В.Дворічна. *S.capillata* та *S.pulcherrima* представлені, як правило, на невеликих, непридатних для пасовища ділянках.

Байрачні діброви в межах пропонованої для охорони ділянки майже не збереглися, але вони зростають поруч неї, у верхів'ях великих балок. Натомість у ярах, балках і на пристінних ділянках крейджаних схилів трапляються фрагменти збіднених деревостанів *Ulmus carpinifolia* Rupp. ex Suckow із густим чагарниковим ярусом .

Лісова рослинність заплави р. Оскіл у межах України майже зникла, але на обстеженому відрізку течії є кілька гектарів в'язово-дубового (*Ulmeto-Querceta*) лісу в центральній частині заплави (асоціація *Quercus*

robur—Ulmus Iaevis — Acer campestre — Convallaria majalis). Прируслову частину заплави та стариці облямовує смуга вербового (*Saliceta albae*) та в'язово-вербового (*Ulmeto-Saliceta*) лісу. Подекуди на зворотному (відносно русла) схилі прируслового валу відмічаються деревостани (*Saliceto-Populeta (nigrae)*). В притерасній частині заплави вузьку, переривчасту смугу утворює *Aineta glutinosae*, який значною мірою порушений порубками, тому в ньому переважають одноярусні порослєві деревостани з *Alnus glutinosa* (L.) Gaertn. Чагарниковий ярус дуже зріджений, складений поодинокими зростаючими *Frangula alnus* Mill., *Salix cinerea* L. та *Viburnum opulus* L.

Піщана тераса починається з досить високого уступу, який піднімається над заплавою на 3— 5 м. Поверхня цієї тераси дуже погорбована і покрита штучними лісопосадками *Pinus sylvestris* L. 50—60-річного віку .

Лучна рослинність заплави представлена високопродуктивними сінокісними угіддями, які перебувають у доброму стані. Основний масив центральної частини заплави зайнятий луками *Alopecureta pratensis*. Добре представлені також луки формації *Festuceta pratensis*. Із класу формацій *Prata genuina* тут відносно слабо представлені *Poaeta pratensis*, *Elytrigietta repentis* та *Agrostidela giganteae*. Остепнені луки на лівобережній заплаві відсутні, а болотисті (*Prata paludosa*) широкими смугами облямовують заплавні водойми. Вони представлені в основному формацією *Cariceta ripariae* і в екологічному ряду змінюються на узбережжях озер очеретовими болотами та прибережно-водними фітоценозами з пануванням у травостої *Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud. Навколо деяких водойм смуга очеретових боліт та прибережно-водних угруповань заміщується заростями верболозу (*Salix triandra* L., *S. viminalis* L., *S. cinerea* L.). Водна поверхня заплавних водойм у багатьох місцях покрита листям *Nymphaea alba* L., *Nuphar lutea* (L.) Smith та інших гідрофітів.

Для степових ділянок, що, прилягають до крейдових відслонень по р.Оскіл та р.В.Дворічна, зустрічається ціла низка рослин, що є рідкісними в регіоні басейну С.Дінця та загалом у Харківській області: цінні лікарські та декоративні рослини - *Adonis vernalis* L., *Ephedra distachya* L., *Hedysarum grandiflorum*, цибуля жовтувата *Allium flavescens*, *Clematis intergrifolia* L., *Centaurea ruthenica*. З типово степових, ранньоквітучих видів тут розсіяно зустрічається *Anemona sylvestris* L., *Pulsatilla patens*; *P. nigricans* Stork.

Всього в складі флори ділянок, що пропонуються до включення у територію національного парку відзначено 37 видів, що потребують охорони. З них 22 види є ендемами, 30 видів занесені в Червону книгу України (табл.2).

Рідкісні та ендемічні види територій, що пропонована для охорони

Назва виду	Ендеми		Види, що включені до		Група рідкісності для басейну р. Сів. Дінець
	Причорномор ські (понтичні)	Донецько-Дінські	Червоної книги України (1996 р.)	Каталога видів ... Бернської Конвенції (1999р.)	
1	2	3	4	5	6
<i>Adonis vernalis</i>	регіонально рідкісний вид				
<i>Alyssum gymnopodium</i> P. Smirn.	+		+		1-2
<i>Androsace koso-poljanskii</i> Ovcz.	+		+		2
<i>Artemisia hololeuca</i> Bieb. ex Bess.		+	+		2-3
<i>Asperula tephrocarpa</i> Czern. ex M. Pop. et Chzshan.	+				3
<i>Astragalus cretophilus</i> Klok.			+		1
<i>Astragalus pubiflorus</i> DC.	+				1
<i>Astragalus tanaiticus</i> C. Koch		+	+	+	1
<i>Centaurea donetzica</i> Klok.		+	+		1
<i>Dactylorhiza incarnata</i> (L.) Soo			+		1-2
<i>Dactylorhiza cruenta</i>			+		1-2
<i>Diplotaxis cretacea</i> Kotov		+	+		2
<i>Erysimum ucrainicum</i> J. Gay		+			1-2
<i>Festuca cretacea</i> T. Pop. et Proscor.	+		+		2-3
<i>Genista tanaitica</i> P. Smirn.		+	+		2
<i>Helianthemum nummularia</i> (L.)	+		+		1-2
<i>Helianthemum cretaceum</i> (Rupr.) Juz. ex Dobrocz.	+		+		1-2
<i>Hyssopus cretaceus</i> Dubjan.	+		+		3
<i>Iris pumilla</i> Klok.	+		+		2
<i>Iris hungarica</i>					
<i>Koeleria talievii</i> Lavr.		+	+		2
<i>Linaria cretacea</i> Fisch. ex Spreng.			+		1-0
<i>Linum czerniaëvii</i> Klok.		+			1
<i>Linum ucrainicum</i> Czern.					2-3
<i>Onosma tanaitica</i> Klok.		+	+		3
<i>Orchis palustris</i> Jacq.			+		2
<i>Paeonia tenuifolia</i> L.			+	+	1
<i>Pulsatilla nigricans</i> Storck			+		3
<i>Salvinia natans</i> (L.) All.			+	+	3
<i>Scrophularia cretacea</i> Fisch. ex Spreng.		+	+		1-2
<i>Scutellaria cretica</i> Juz.	+		+		1-2

<i>Silene cretacea</i> Fisch. ex Spreng.	+		+		1-0
<i>Stipa borysthenica</i> Klok. Ex Prokud.			+		2
<i>Stipa lessingiana</i> Trin. et Rupr.			+		3
<i>Stipa pennata</i> L. (<i>S. joannis</i> Celak.)			+		2
<i>Stipa pulcherrima</i> C. Koch (<i>S. graphiana</i> Stev.)			+		2
<i>Thymus cretaceus</i> Klok. Et Shost.	+				3
<i>Tulipa quercetorum</i> Klok. et Zoz (<i>T. biebersteiniana</i> Schult. et Schult. Fil.)			+		3

Ентомокомплекс.

Особливості абіотичних умов та екологічні параметри фітоценозу (зокрема, розвинуті прикореневі розетки листя, розріджений травостій, скупчення рослинного опаду під розетками листя та на периферії мікрорознижень рельєфу) в повній мірі впливають на склад та розподіл тваринного населення, зокрема - ентомокомплексу. Загальне число видів, зареєстроване у модельному крейдяному біоценозі, за виключенням випадкових наближається до 150 (Присний, 1993). З них до 55 видів у трофічно активному стані пов'язані з домінуючими видами рослин.

Наприклад, лещиця висока, що входить до піонерної групи на відслоненнях та формує головну частину надземної фітомаси, вдень концентрує навколо себе та в своєму затінку більшість членистоногих. Її коріння розпушує крейдяну породу, а опале листя складає основу детриту. На корінні та основі стебел розвиваються личинки польської кошенілі (*Porphyrphora poloniĭna* L.). На початку літа молоді пагони лещиці заселяються цикадками *Macrosteles* sp. Верхівки квітконосних пагонів у середині літа заселяються попелицями *Aphidura* sp.. Короткі пагони, що утворюють "приземну подушку", заселяються личинками галиць (*Cecidomicidae*). Влітку на молодому листі починають живитися багатоїдні клопи *Polymerus vulneratus* Ps., а на початку осені цей вид заміщується *Lygus rugulipennis* Poppr., що мігрує із сусіднього біотопу. Влітку на суцвіттях лещиці масово з'являються довгоносики *Sibinia unicolor* Fahrs.

Подібним багатством супутніх видів ентомофауни характерні й інші тлові види флори крейдяних відслонень - дворядник крейдяний, резеда жовта, хеноріум малий, вейник наземний, льнянка звичайна.

Насіння рослин на поверхні ґрунту є їжею клопів (*Sphragisticus nebulosus* Rhall.), а також жужелицям роду *Amara* Bon..

Рослинний опад переробляється достатньо сталим комплексом видів, серед яких: ногохвістки надродина *Antonombrioidea*; *Tetrix tenuicornis* Sahlb. ("біла" варіація; жуки *Corticarina truncatella* Mnnh., *C. gibbosa* (Hust.), *Enionemis transversus* Ol., *Syncalpta* sp., декілька видів родини *Staphylinidae*, чорнотілки *Opatrum sabulosum* L. та *Crypticus quisquilius* Pk. Ґрунтовим детритом та частково корінням рослин живляться личинки довгоніжки *Nephrotoma scalaris* Mg.

Антофіли в угрупованні наймасовіше представлені наприкінці літа, коли квітне більшість рослин, в тому числі масово - качим та резеда. Серед відвідувачів квітів домінують імігранти - перетинчастокрилі *Andrena flavipes* Pz., *Apis mellifera* L., *Bombus lapidarius* L., *B. lucorum* L., *Polystes gallicus* L., двокрилі *Erystalis arbustorum* L., *E. aeneus* Scop., *E. tenax* L., *Syritta pipiens* L., а також *Metasyrphus corolae* F., що розвиваються на ділянці, *Paragus haemorrhous* Mg., *Sphaeroporia scripta* L.

Щодо інших груп безхребетних тварин, потрібно зазначити велику кількість губоногих (*Lithobiidae*) та відсутність двопарноногих багатоніжок. Численною групою є дрібні павуки - тенетники (*Theridiidae*) та бродячі (*Gnaphosidae*) при майже повній відсутності видів з інших родин. Дуже низькою є кількість ґрунтових кліщів (2-3 особини на 1 г субстрату). Зовсім відсутня група "дощових черв'яків", не знайдено круглих черв'яків. Немає м'якунів.

Для крейдяних відслонень характерна особлива, специфічна фауна хребетних, що складається зі степових видів та мешканців урвистих, кам'янистих місцевостей.

Орнітофауна крейдяних відслонень складає досить стабільний орнітокомплекс, притаманний місцевості "гірського" типу - з відкритими кам'янистими схилами з різною щільністю трав'яного покриву - від рухливого розсипу крейди до сформованого степового рослинного покриву. Попередні обрахунки результатів обліків дають змогу говорити про якісний склад орнітофауни.

З особливостей орнітофауни крейдяних відслонень слід зазначити відносно велику кількість рідкісних видів денних хижаків, в тому числі й занесених до Червоної книги України орла-карлика (*Hieraetus pennatus*) (світлої форми), орлана-білохвоста (*Haliaeetus albicilla*), лучного луня (*Circus rufargus*). Здебільшого денні хижаки використовують зону крейдяних відслонень як місця полювання, тримаючись у теплих струмах повітря, що сходять над схилами. Урвисті схили та стіни старих крейдяних кар'єрів є гніздовою нішею низки птахів - норників: серпокрильця (*Apus apus*), сиворакші (*Coccyzus garrulus*), бджолоїдки (*Merops apiaster*), ластівок - берегівки та сільської (*Riparia riparia* та *Hirundo rustica*), подекуди - рибалочки (*Alcedo atthis*) та горобця польового (*Passer montanus*).

Пологі крейдяні схили, складені розпушеною крейдяною крихтою, з розрідженим травостоєм правлять за місця гніздування для польового щеврика (*Anthus campestris*). В частині, прилеглій до бабакових нір та особливо - викидів з них (сурчин) звичайні на гніздуванні кам'янки-звичайна та попеляста (*Oenanthe oenanthe* та *Oenanthe isabellina*).

Невеличкі групи дерев довкола озер у заплаві, що прилягає до смуги крейдяних відслонень є місцем гніздування цілого комплексу видів - голуба-синяка (*Columba palumbus*), одуда (*Upupa epops*), вивільги (*Oriolus oriolus*). Чагарникові групи, що розкидані по балках, западинах та

прилеглий до крейдянних схилів смузі є місцем гніздування видів, що використовують крейдяні відслонення як кормовий біотоп: сорокопут - жулан (*Lanius collurio*), лучна та чорноголова трав'янки (*Saxicola rubetra* та *Saxicola torquata*), горихвістка (*Phoenicurus phoenicurus*), вільшанка (*Erithacus rubecula*), щиглик (*Carduelis carduelis*), чубатий жайворонок (*Galerida cristata*), вівсянка звичайна (*Emberiza citrinella*), представників родини кропив'янкові (*Sylviidae*) тощо.

Серед факторів, що негативно впливають на флору та фауну крейдянних відслонень слід по-перше назвати заліснення схилів (як один з шляхів боротьби з ерозією). Разом з тим, створення культур звичайної сосни на крейдянних відслоненнях призводить до втрати цілої низки специфічних угруповань; тут з'являються нехарактерні види птахів - лісовий щеврик (*Anthus trivialis*). На схилах, де спроба заліснення мала місце років 10-15 тому, цей вид є лідером за чисельністю.

На початку 70-х років на територію району обстежень почав інтенсивно проникати бабак (з сусідніх районів). Однак не виключено, що окремі колонії збереглися тут здавна. За нашими даними, бабак в західній частині району був звичайним видом. Щільність населення його меншала з північного заходу на південний схід. Річка Оскіл була природною східною межею поширення бабака, причому на її крутому правому березі, де місцями крейдяний шар виходить на поверхню, бабаків було багато (3-4 особин на 1 га).

Для забезпечення охорони згаданих видів місцевої флори та фауни, збереження ряду природних ценозів, до складу яких входять ендемічні й реліктові види, вважаємо за необхідне організувати національний природний парк. На відміну від інших степових природоохоронних об'єктів, дана ділянка включає такі геоморфологічні елементи місцевості, як заплавна та борова тераси долини р. Оскіл з характерною для них природною та штучно поновленою рослинністю (ліси, луки, водойми, соснові бори). Охоронний режим у різних частинах має бути диференційований. На ділянці правобережних степових схилів і крейдянних відслонень доцільно встановити 3-5-річний режим самопоновлення структури степових фітоценозів, для чого на вказаний строк необхідно повністю припинити випасання худоби, а після цього відновити регламентоване сінокісно-пасовищне використання. На заплавній та боровій терасах треба заборонити всі види землекористування, пов'язані з пошкодженням ґрунтового-рослинного покриву, залишивши незмінним сучасне використання угідь (сінокіс, регламентоване випасання худоби, рекреація). Зона крейдянних відслонень має бути вилучена з господарського користування повністю.

У системі об'єктів природно-заповідного фонду України пропонується національний природний парк значно підвищить

гарантовану охорону низки вузьколокальних і реліктових рослин та фітоценозів південно-східної частини України.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК ГОМОЛЬШАНСЬКИЙ

Одним з унікальних природних комплексів Лівобережної України можна вважати проєктований природний парк «Гомольшанський», що розташований на території Зміївського району Харківської області, на межі Лісостепу та Степу. На території парку представлений увесь складний комплекс рослинності, що є характерним для долини Сіверського Дінця лісостепової зони: нагірні діброви, соснові та дубово-соснові ліси піщаної тераси, заплавні луки та ділянки степової рослинності. Сюди ж входять заплавні ліси, ділянки із рештками болотяної рослинності, а також водяна та прибережно-водяна рослинність.

Не випадково саме ця ділянка була обрана у 1914 році деякими членами Товариства випробувачів природи на чолі з В.М. Арнольдї для заснування Біологічної станції Харківського університету. Ця територія є цінним резерватом рідкісних, реліктових та ендемічних видів рослин, багато з яких занесені до Червоної книги України.

У 20-х роках минулого сторіччя Є.М. Лавренко та М.С. Шалит пропонували заснувати тут комплексний заповідник державного значення. У 70-80-х роках вченими Харківського університету проводилася велика робота з вивчення цього природного комплексу, в ході якої було виявлено місцезнаходження рідкісних видів, а також планувалося створення природного парку на цій території. Було розроблено перший проєкт парку, який увійшов до перспективної мережі заповідних об'єктів України.

Наприкінці ХХ сторіччя багато фітоценозів території парку зазнали доволі значних змін, порушилася флористична та фітоценотична структура деяких угруповань, що потягло за собою процес збіднення флори. У зв'язку з цим у другій половині 90-х років було проведено повторна інвентаризація флори, уточнення видового складу рідкісних видів рослин та стан їх популяцій. У 2002 році був прийнятий проєкт Національного природного парку «Гомольшанський».

На сьогодні опубліковано більш як 300 статей, присвячених дослідженням різних груп тварин та рослин на території майбутнього парку. Площа майбутнього національного парку становитиме 14314,8 га.

Це унікальний лісовий масив, що являє собою різновікову нагірну діброву на підвищенні правого берега р. Сів. Дінець з ярами та балками; до нього прилягають заплавні луки великої площі. Ліси Гомольшанської лісової дачі являють собою один з найкращих старих дібровних масивів на

Лівобережжі України. Особливий рельєф правого берега С.Дінця, що створений завдяки ріс-вюрмській ерозії, став одним з рефугіумів для рослин під час льодовикового періоду. Тому ця ділянка вважається за одну з реліктових в Україні та відрізняється великим ступенем флористичного різноманіття та високою концентрацією рідкісних видів, реліктів пліоценової флори.

Глибокі яруги, що далеко простягаються, мають своєрідний мікроклімат і вкриті суходолами та вологими луками; великі заплавні луки завдовжки біля 10 км від м. Змійова до Білого озера (до 3 км завширшки біля с.Задінецьке) із різноманітними озерами- старицями, постійними та тимчасовими водоймами, що розділені ділянками луків різного рівня. Далі за течією річки розташовані заплавні ліси з лісовими озерами та затоками.

Тут же розташовані археологічні пам'ятки - давні поселення, так звані "городища".

Наприкінці 90-х років наземні фітоценози території майбутнього національного парку зазнали значних змін. Особливо це стосується рекреаційних зон вздовж обох берегів С.Дінця, де порушується фітоценотична та флористична структура угруповань. Це безперечно веде до залучення та остепнення лісових фітоценозів, зникненню цілої низки типово лісових видів. У складі степових та лучних комплексів відбулися ще більш значні зміни, що пов'язані з неконтрольним господарчим використанням, і, як наслідок, - збіднення флористичного різноманіття.

У анотованому переліку рідкісних рослин – 132 види. До категорії рідкісних віднесено 37 видів рослин нагірних дібров, 34 види борової тераси, 31 вид заплавних лук та 30 видів степових ценозів. З загального переліку 26 видів рослин занесено до Червоної книги України.

Ліси на правому березі С.Дінця належать до типу сухих та сухуватих кленово-липових дібров; на дні та по схилах яруг розповсюджені свіжі і навіть сирі кленово-липові діброви, в яких зустрічається біля 50 видів деревних та чагарникових порід. Ліс високого бонітету складає біля 500 га віком 100-130 років, мають місце окремі 200-300 - річні дерева. Цікаві у ботанічному відношенні високі стрімкі схили до С.Дінця. Ця територія заслуговує на охорону як еталон типової старої пристепової діброви. Під покривом лісу добре розвинений покрив з переважанням типових дібровних елементів, серед яких зустрічаються рідкісні та зникаючі види: хвощ великий, цибуля ведмежа, аконіт дібровний (ендем басейну С.Дінця), вороняче око, актея колосиста, любка дволиста, костриця висока.

Найкраще збереглися ділянки лісу, що знаходяться на певній відстані від місць масового відпочинку. В місцях, що зазнають антропогенного впливу- навколо баз відпочинку, селищ, дитячих літніх таборів,- має місце деградація лісових фітоценозів.

На правому березі С.Дінця ліс межується з різними за розміром галявинами та ярами, на яких сформувався трав'яний покрив лучних степів.

Найбагатша на такі угруповання лощина, що простягається від "Нижних мельниць" повз окремі квартали Гомольшанського лісництва. Добре збереглися лучні степи і у "Зайцевім яру". Це місце відзначається також і тим, що на північному його схилі, в осичнику, є місце, де росте рідкісний вид флори України костриця шорстколиста.

Ліси на піщаній терасі С.Дінця за характером рослинності та місцезростаюванням відносяться до пристепових борів та суборів, сильно остепнених. В бору половину площі займають середньовікові насадження, є ділянки, де сосна сягає 100-річного віку. В суборах крім сосни зустрічаються дуб черешчатий, береза бородавчаста, зрідка- береза пухнаста; осика та крушина ламка ростуть у знижених місцях. У трав'яному покриві мають місце представники флори більш північних лісів та степів. На піщаній терасі в бору можна зустріти цікаві озера, наприклад, по берегах оз.Борового збереглися куртини сфагнума з рідкісною комахоїдною рослиною росичкою.

У заплаві С.Дінця зустрічаються ділянки, що вкриті лучною та лісовою рослинністю. У складі лучної флори 5 рідкісних видів рослин є цінними лікарськими: *Valeriana officinalis* L., *Sanguisorba officinalis* L., *Inula helenium* L., *Veratum lobelianum* Bernh., *Polygonum bistorta* L. До Червоної книги України включено 11 видів з числа рідкісних лучних рослин: *Botrichium lunaria* L.Sw., *Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soo, *Epipactis palustris* L.Crantz, *Fritillaria meleagris* L., *F.melagroides*

Заплавні луки на ділянках, що використовуються під сіножаті й пасовища дуже знецінені. Ділянки, що випасаються, доведені до стадії повного збою та вигону. Тут на чималих площах панують сорні рослини, особливо- нетреба колюча та синеголовник. Взагалі антропогенний вплив призводить до змін у місцевій флорі - сорна рослинність становить 15 % загальної кількості видів.

Відповідно до результатів багаторічних досліджень Л.М. Горелової флора природного парку нараховує близько 800 видів судинних рослин. До категорії рідкісних з цього числа ми віднесли 113 видів, з яких 23 входять у Червону книгу України, і розділили їх за ступенем рідкості на 4 групи: 0 - види, що очевидно зникли (не відзначалися на даній території протягом тривалого часу); I - види, що знаходяться під загрозою зникнення (1-2 місцезнаходження з поодинокими екземплярами); II - рідкісні види (такі, що зустрічаються спорадично з низькою чисельністю популяцій, або з достатньою чисельністю популяцій, але в 2-3 місцезнаходженнях); III - види, чисельність популяцій яких скорочується.

До групи 0 ми віднесли 25 видів, 7 з яких включені до Червоної книги України (відзначені зірочкою |*|). З них 3 види – дібровні (*Festuca altissima* All., *F. trachyphylla* (Hack.) Krajina, **Lilium martagon* L.); 2 види – борові (*Majanthemum bifolium* (L.) F. W. Schmidt, **Neottia nidus-avis* (L.) Rich.); 4 види сфагново-болотяного комплексу (*Comarum palustre* L.,

Drosera rotundifolia L., *Dryopteris carthusiana* (Vill.) H. P. Fuchs, *Menyanthes trifoliata* L.) і 5 видів є степовими: *Adonis vernalis* L., *Prunella grandiflora* (L.) Scholl., *Spiraea litwinowii* Dobrocz., **Stipa lessingiana* Trin. et Rupr., **S. pennata* L.. Серед лугових зниклими можна вважати 10 видів: **Botrychium lunaria* (L.) Sw., **Fritillaria meleagris* L., **Epipactis palustris* (L.) Crantz, *Muscari neglectum* Guss., *Ophioglossum vulgatum* L., **Orchis coriophora* L., *Parnassia palustris* L., *Polygonum bistorta* L., *Trollius europaeus* L., *Veratrum lobelianum* Bernh.. Представник водної рослинності – *Ceratophyllum tanaiticum* Sapjeg. [6, 25] – в останні роки також не відзначався у водоймах парку.

Як бачимо, у складі даної групи переважають види лучно-степового комплексу. Це зумовлюється тим, що трав'янисті фітоценози сильно постраждали внаслідок інтенсивного господарського використання (випас, сінокосіння, оранка під городи). Лісові і водні фітоценози виявилися не настільки порушеними.

Важливо відзначити, що три види групи 0 (*Festuca altissima* All., **Lilium martagon* L., **Fritillaria meleagris* L.) вважаються очевидно зниклими для Харківщини в цілому. Інші види рослин ще зустрічаються по області з різним ступенем рідкості.

Група I включає 20 видів рослин, до Червоної книги з них занесено 3 види. Проаналізовані літературні дані і дані про сучасне поширення і стан популяцій видів цієї групи представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Види рослин Гомольшанського природного парку, що знаходяться під загрозою зникнення

Назва виду	Кількість місць-знаходжень	Рясність за Друде ¹	Життєвість ²	Літературні дані про поширення видів на території парку
Дібровні				
1. <i>Clematis recta</i> L.	1	un-sol	3	G. Shirjaev, E. Lavrenko (1926-1927); Л.Н. Горелова, И.В. Друлева, А.А. Таран (1981); Л.Н. Горелова, Н.Б. Бабенко (1999)
2. * <i>Coronilla elegans</i> Panc.	1	sol	3	Е.М. Лавренко (1927); И.Г. Зоз (1956); Л.Н. Горелова (1975,1977); Л.Н. Горелова, В.В. Тверетина (1992); Л.Н. Горелова, Н.Б. Бабенко (1999)
3. <i>Equisetum telmateia</i> Ehrh.	1	sol	3	Е.М. Лавренко (1924); G. Shirjaev, E. Lavrenko (1926-1927); Л.Н. Горелова (1975, 1977); Л.Н. Горелова, И.В. Друлева, А.А. Таран (1981); Л.Н. Горелова, В.В. Тверетина (1992); Л.Н.

				Горелова, Н.Б. Бабенко (1999)
4. <i>Erysimum sylvaticum</i> Bieb.	1	un-sol	2-3	G. Shirjaev, E. Lavrenko (1926-1927); И.Г. Зоз (1956); Л.Н. Горелова (1977); Л.Н. Горелова , И.В. Друлева , А.А. Таран (1981); Л.Н. Горелова , В.В. Тверетинова (1992); Л.Н. Горелова , Н.Б. Бабенко (1999)
5. * <i>Listera ovata</i> (L.) R. Br.	1	sol	2-3	G. Shirjaev, E. Lavrenko (1926-1927); И.Г. Зоз (1956); Л.Н. Горелова , И.В. Друлева , А.А. Таран (1981); Л.Н. Горелова , Н.Б. Бабенко (1999)
6. <i>Polemonium caeruleum</i> L.	1	sol	2-3	Л.Н. Горелова , И.В. Друлева , А.А. Таран (1981); Л.Н. Горелова , В.В. Тверетинова (1992); Л.Н. Горелова , Н.Б. Бабенко (1999)
Борові				
7. <i>Chimaphila umbellata</i> (L.) W. Barton	2	sol	2-3	Г.И. Ширяев (1913); Е.Д. Ермоленко , Л.Н. Горелова , В.Г. Рогів (1977); Е.Д. Ермоленко (1992); Л.Н. Горелова , Н.Б. Бабенко (1999)
8. <i>Lycopodium clavatum</i> L.	1	un-sol	2	G. Shirjaev, E. Lavrenko (1926-1927); Е.Д. Ермоленко , Л.Н. Горелова , В.Г. Рогів (1977); Л.Н. Горелова , Н.Б. Бабенко (1999)
9. <i>Pulsatilla patens</i> (L.) Mill.	2	un-sol	3	G. Shirjaev, E. Lavrenko (1926-1927); Л.Н. Горелова , Н.Б. Бабенко (1999)
10. <i>Pyrola chlorantha</i> Sw.	1	sol	2-3	Г.И. Ширяев (1913); Л.Н. Горелова , Н.Б. Бабенко (1999)
11. <i>Rubus saxatilis</i> L.	1	sol	3	Л.Н. Горелова , Н.Б. Бабенко (1999)
Лучно-болотяні				
12. <i>Dryopteris cristata</i> (L.) A. Gray	1	sol	2-3	Л.Н. Горелова , В.В. Тверетинова (1992); Л.Н. Горелова , Н.Б. Бабенко (1999)
13. <i>Eriophorum latifolium</i> Hoppe	1	sp	3	Е.М. Лавренко (1925); G. Shirjaev, E. Lavrenko (1926-1927); Л.Н. Горелова , И.В. Друлева , А.А. Таран (1981); Л.Н. Горелова , Н.Б. Бабенко (1999)
14. <i>Inula helenium</i> L.	1	sol	2-3	Черняев (1859); наступних літературних даних ні, тому що цей вид рідкісним не вважали.
15. * <i>Ornithogalum bouchenum</i> (Kunth) Aschers.	1	sol	3	Г.И. Ширяев (1915); Ю.Н. Прокудин і ін. (1979)
16. <i>Pedicularis palustris</i> L.	1	un-sol	3	Л.Н. Горелова знаходила даний вид у 1978, 1979 роках, але літературних відомостей немає.
17. <i>Pyrola rotundifolia</i> L.	2	sol	2-3	Черняев (1859)

18. <i>Ranunculus lingua</i> L.	2	un-sol	3	G. Shirjaev, E. Lavrenko (1926-1927); Л.Н. Горелова, И.В. Друлева, А.А. Таран (1981); Г.А. Чорна (1981); Л.Н. Горелова, В.В. Тверетинова (1992)
19. <i>Thelypteris palustris</i> Schott	1	sp	2-3	G. Shirjaev, E. Lavrenko (1926-1927); Л.Н. Горелова, Н.Б. Бабенко (1999)
Водні				
20. <i>Stratiotes aloides</i> L.	1	sol	2-3	Г.А. Чорна (1981)

Умовні позначки:

* – Види, занесені до Червоної книги України (1996).

¹ – Рясність за Друде (в одному місцезнаходженні):

un – рослина в єдиному екземплярі;

sol – рослини одиничними екземплярами;

sp – чисельність популяції невисока.

² – Життєвість:

1 – рослини сильно пригноблені, вегетують слабко, не квітнуть і не плодоносять;

2 – рослини розвинені непогано, розмножуються вегетативно, можуть цвісти, але не плодоносять;

3 – рослини розвинені добре і проходять повний цикл розвитку.

У складі цієї групи видів найбільш цінними у науковому відношенні є лісові третинні релікти: **Coronilla elegans* і *Equisetum telmateia*. Для Харківської області відомо лише одне місцезнаходження в'язелю стрункого (*Coronilla elegans*) – у сухій волохатоосоковій діброві 60 кварталу Гомольшанського лісництва, де було знайдено 8 екземплярів на стадії квітання і плодоносіння. Що стосується хвощу великого (*Equisetum telmateia*), то на Харківщині відомо два його місцезнаходження, одне з яких знаходиться в 175 кварталі Задінецького лісництва, у вологій діброві на березі Сіверського Дінця. Стан цієї популяції значно погіршився останнім часом, тому що її місцезнаходження знаходиться поблизу бази відпочинку, постійно піддається порушенню і тому вимагає спеціальних індивідуальних заходів охорони.

Під погрозою зникнення знаходяться **Listera ovata* і *Erysimum sylvaticum*, що входять у міжнародне зведення особливо охоронюваних видів європейської флори. На території парку є по одному місцезнаходженню цих видів. Зозуліні сльозки яйцевидні (*Listera ovata*) – дуже рідкісна лісова орхідея на Харківщині й в Україні – відзначався у вологій діброві 175 кварталу Задінецького лісництва, поруч з популяцією іншого рідкісного виду – черемші (**Allium ursinum* L.). За спостереженнями останніх років його чисельність коливається від 4 до 8 екземплярів, з яких тільки 1-2 квітнуть і дають плоди.

Скоротилася і без того дуже низька чисельність жовтушника лісового (*Erysimum sylvaticum*) через вирубаня лісу, що проводилося у місці його зростання, що є єдино відомим для Харківської області. В результаті збереглися 2-3 квітучих і плодоносних екземпляри в сирому типі дібров 95

кварталу Гомольшанського лісництва. Прогнозувати збільшення чисельності цього виду в даний час неможливо, оскільки вирубаня лісу в околицях змінили екологічну характеристику його місцезнаходження.

Також науковий інтерес у цій групі рідкості мають представники бореальної флори сфагново-болотного комплексу, що є реліктами для лісостепової зони. Це два види папоротей (*Dryopteris cristata* і *Thelypteris palustris*) і грушанка круглолиста (*Pyrola rotundifolia*), що зростають біля Борового озера в Задінецькому бору.

Слід зазначити зниження чисельності останніми роками **Ornithogalum bouscheanum* (який помилково не приводиться для Харківської області на карті в Червоній книзі України). Ще в 70-80-і роки ряска Буша була досить звичайна у заплаві Сіверського Дінця. Стало менш різноманітним і лучно-болотяне високотрав'я. Зустріти у його складі жовтець язиколистий (*Ranunculus lingua*), шолудивник болотяний (*Pedicularis palustris*), пухівку широколисту (*Eriophorum latifolium*) і оман високий (*Inula helenium*), що наводилися раніше у переліках для цієї території, практично неможливо.

Група II найбільш численна, нараховує 42 види, з яких 9 входять до Червоної книги України. У складі лісових фітоценозів до цієї групи нами включено 17 видів. Типово дібровними є 7 видів (*Actaea spicata* L., **Allium ursinum* L., *Arabis pendula* L., *Crataegus pentagyna* Waldst. et Kit., *Paris quadrifolia* L., *Primula veris* L., *Vinca minor* L.); боровими – 5 (*Anemone sylvestris* L., *Antennaria dioica* (L.) Gaertn., **Iris pineticola* Klok., **Stipa borysthena* Klok. ex Prokud., *Veronica incana* L.); 4 види (*Aconitum nemorosum* Bieb. ex Reichenb., *Athyrium filix-femina* (L.) Roth, **Epipactis helleborine* (L.) Crantz, **Platanthera bifolia* Rich.) зустрічаються також і у нагорній діброві, і в бору; та 1 вид – **Fritillaria ruthenica* Wikstr. – у заплавної діброві. На степових і суходольних схилах відзначено 10 рідкісних видів: *Centaurea trichocephala* Bieb., *Centaurium erythraea* Rafn., *Chamaecytisus austriacus* Link, *Clematis integrifolia* L., *Elytrigia intermedia* (Host) Nevski, *E. trichophora* (Link) Nevski, *Helictotrichon schellianum* (Hack.) Ritag., **Stipa capillata* L., *Valeriana rossica* P. Smirn., *Vinca herbacea* Waldst. et Kit. Стільки ж – на заплавних луках: *Anthoxanthum odoratum* L., *Caltha palustris* L., *Centaurium pulchellum* (Sw.) Druce, **Dactylorhiza incarnata* (L.) Soo, *Festuca rubra* L. s. str., *Gladiolus imbricatus* L., *Gratiola officinalis* L., **Orchis palustris* Jacq., *Pedicularis dasystachys* Schrenk, *Sanguisorba officinalis* L. Представниками прибережно-водної і водної рослинності в цій групі є 5 видів: *Hippuris vulgaris* L., *Hottonia palustris* L., *Potamogeton compressus* L., *Utricularia vulgaris* L., *Wolffia arrhiza* (L.) Horkel ex Wimm..

Серед зазначених вище викликають тривогу види рослин з Червоної книги. Це, у першу чергу, лісові орхидні: любка дволиста (*Platanthera bifolia*) і коручка чемерицевидна (*Epipactis helleborine*), що зустрічаються дуже нечасто поодинокими екземплярами або з низькою чисельністю

популяцій. З рідкісних видів особливо цікавий аконіт дібровний (*Aconitum nemorosum*) як найвузькіший ендем у нашому регіоні – ендем басейну Сіверського Дінця. Ці види на гмежі переходу в I групу рідкості.

Окремо треба сказати про цибулю ведмежу (*Allium ursinum*). На території діброви відомо три місцеперебування, де цей вид домінує в асоціації вологого типу дібров. Однак, ми включили його до II групи рідкості, оскільки популяціям черемші завдають сильної шкоди, збираючи її навесні як цінний носій вітамінів.

Чисельність популяцій лучних орхідей (**Orchis palustris* і **Dactylorhiza incarnata*), трохи вище, ніж лісових. Як резерват для насінневого поновлення необхідно виділити ділянку заплавної луки між с. Задінецьким та Білим озером з високою концентрацією рідкісних видів і обмежити на ньому випас та сінокосіння.

Степові ділянки на території парку мають сильно змінений характер внаслідок багаторічного використання їх під пасовища. У місцях, незручних для випасу, збереглися типово степові злаки (ковила волосиста – **Stipa capillata*, вівсюнець Шелла – *Helictotrichon schellianum*, пирій середній – *Elytrigia intermedia* і п. волосистий – *E. trichophora*), а також деякі види степового різнотрав'я.

До **групи III** нами віднесено 26 видів; червонокнижними з них є 4 види. У нагорній діброві зростає 9 видів: *Aconitum lasiostomum* Reichenb., *Aegonychon purpureo-caeruleum* (L.) Holub, *Campanula trachelium* L., *Chrysosplenium alternifolium* L., *Equisetum hyemale* L., *Pyrethrum corymbosum* (L.) Scop., *Roegneria canina* (L.) Nevski, *Symphytum tauricum* Willd., **Tulipa quercetorum* Klok. et Zoz; 5 видів – у борі: *Campanula rotundifolia* L., *Dianthus stenocalyx* Juz., *Linaria genistifolia* (L.) Mill., *Orthilia secunda* (L.) House, **Pulsatilla nigricans* Storck. Крім того, 1 вид – *Campanula persicifolia* L. – зустрічається у діброві, у бору та суборі. Ця група також включає по 4 види степових і остепнених ділянок (*Carlina biebersteinii* Bernh. ex Hornem., *Inula hirta* L., *Leucanthemum vulgare* Lam., *Ranunculus illyricus* L.) і лучно-болотяного комплексу (*Filipendula ulmaria* (L.) Maxim., **Fritillaria meleagroides* Patrin ex Schult. et Schult. fil., *Iris pseudacorus* L., *Valeriana officinalis* L.), а також 3 види (*Nuphar lutea* (L.) Smith, *Nymphaea alba* L., **Salvinia natans* (L.) All.) – з водних фітоценозів.

Більшість з цих видів рослин у 60-і роки зростали масово і були звичайними видами. До цього часу чисельність їхніх популяцій скоротилася внаслідок господарського використання місць їхнього зростання.

Ми не включаємо до списку рідкісні види роду *Thymus*, що зростають на степових схилах і зустрічаються в бору. Однак, чисельність їхніх популяцій також скорочується, і ці види наближаються до III категорії рідкості, ймовірно в зв'язку з непомірним збиранням на лікарську сировину.

У порівнянні з порушеними ділянками лісових, лучних і степових фітоценозів трохи краща ситуація спостерігається з представниками водних фітоценозів, що входять до III групи рідкості. Сальвінія плаваюча (**Salvinia natans*), латаття біле (*Nymphaea alba*) і членики жовті (*Nuphar lutea*) є рідкісними видами для України, але у водоймах парку їхня чисельність за останні роки помітно не знизилася, хоча великі рекреаційні зони вздовж обох берегів Сіверського Дінця завдають істотної шкоди їх популяціям.

Незважаючи на констатацію цілого ряду фактів регресії рослинного покриву під впливом несприятливих антропогенних факторів, створення природного парку має позитивно вплинути на збереження рослинного комплексу в цілому і рідкісних видах рослин зокрема.

Вказана територія завжди відрізнялася також різноманіттям форм комах лісостепової (з елементами степової) зони. Але ж, останнім часом дуже знизилась кількість комах окремих видів, особливо великих за розміром. Рідкісними стали представники родини жуків (в основному види, личинки яких розвиваються у мертвій деревині, але не є шкідниками лісу)- жук-олень, бронзовки, жуг-носоріг, шелкуни, вусачі. Тільки зрідка можна побачити корисну хижу комаху, найбільшого за розміром жука-жужелицю. Зменшилася чисельність представників родин карапузиків, мертвоїдів, стафілінід, м'якотілок, златок, чорнотілок, тощо. В зв'язку із зменшенням нерозораних площ знизилася кількість комах-запилювачів та ентомофагів з ряду перетинчастокрилих (поодинокі бджоли, джмелі, риючі оси,) з двокрилих - хижі комахи ктирі та паразитичні- деякі мухи-тахіни, тощо. Із зменшенням або зникненням низки видів вищих рослин, знизилася кількість денних метеликів - парусників, голуб'янок, німфалід. З нічних метеликів поменшало бражників, совок та ведмедиць, серед яких у наших місцях трапляються навіть голуба та червона орденські стрічки, мертва голова, ведмедиця - кая, тощо. У другій половині 40-х років вперше на території Гомольшанської лісової дачі впіймали найбільшого метелика Європи- сатурнію (велике нічне павлине око).

Значні зміни трапилися і у фауні водних безхребетних в зв'язку із забрудненням С.Дінця та заплавлених водойм. Нечасто трапляються личинки бабок роду *Colopterix*, не зустрічаються бабки з роду *Gomphus* (личинки мешкають на дні річки); стали рідкісними такі представники нижчих раків, як бокоплав, мізиди, рівноногі; з м'якунів- лунка річкова, що раніше зустрічалася в руслі С.Дінця, а цього часу її знаходять тільки в Білому озері. Значно поменшало очищувачів води- біофільтраторів перловиць та беззубок. Крім того, скоротилася чисельність риб - давно зникла стерлядь, що мешкала у С.Дінці.

З іншого боку, як наслідок порушення біогеоценотичних зв'язків, значно розвинулися та дають масові регулярні сполохи окремі види комах - шкідників лісу та сільського господарства.

На території масиву мешкає низка рідкісних та зникаючих видів тварин, що занесені до Червоної книги України та Міжнародної Червоної книги; різноманіття біотопів даного природного комплексу сприяє розвитку різних видів наземних хребетних тварин. Тут зустрічається близько 20 видів земноводних та плазунів, з яких найцікавіші - різнокольорова ящурка та деревна жаба- квакша. З птахів трапляються майже всі види, притаманні лукам, лісам, болотам. Серед представників тропічної фауни тут зустрічається рибалочка голубий, бджолоїдка, сиворакша (стала дуже рідкісною), вивільга. Нажаль, зникли орли-беркути, але де-не-де трапляються на гніздуванні орел-могильник, орел-карлик, яструб-тювик. У кронах дерев, дуплах та штучних гніздівлях ще трапляються канюк, чорний шуліка, сіра сова, вухата сова, хатній сич, голуб-синяк, мухоловки - строката і білошия, дятли (великий, середній та малий строкаті, сірійський, сивий), піщуха, болотяна гаїчка, довгохвоста синиця, горихвістка та інші види. Витоптування підстилки у лісі та випас худоби завдає чималої шкоди птахам, що гніздяться на землі- вільшанці, дрімлюзі, вівчарикам, лісовому щеврику. У заплаві зрідка гніздяться лиски, комишниці, чайки, баранчики, з качок - шилохвіст, нерозень, попелюх та чернь білоока, пірникози. Над плесами ширяють річкові крячки, мартини; багато ластівок-берегівок, що будують нори у стрімких берегах С.Дінця. Часто можна зустріти чапель: сіру, велику білу та руду, що живляться та старіцях заплави. Існує велика колонія сірої чаплі - у різні роки тут нараховувалося до 100 гнізд. З журавлеподібних зустрічаються сірий журавель та деркач.

З ссавців тут зустрічається 12 видів кажанів, в тому числі рідкісний вид — вечірниця мала; 4 види комахоїдних; 7 видів хижих (в тому числі- норка, видра, борсук, горностай, ласка), 10 видів гризунів та 3 - копитних.

Серед ландшафтів даного району найбільшу цінність представляє урочище Хомутки, розташоване на лівому березі С.Дінця поблизу Коробових Хуторів. Це своєрідні рослинні асоціації заплавного лісу з найрідкіснішими за віком та висотою деревами та багатими луками. Є дуже мальовнича затока Косач - дійсний рай для водоплавних птахів. У цих місцях звичайно трапляються чирянки великі, крижні, бугайчик, комишниці. Саме тут розташована колонія сірої чаплі.

Зараз тут функціонує ландшафтний заказник місцевого значення "Гомольшанська лісова дача" (9092 га), що внесено до переліку територій, що мають важливе значення для птахів ("ІВА - території України", Київ, 1999 р.)

РЕГІОНАЛЬНИЙ ЛАНДШАФТНИЙ ПАРК “ІЗЮМСЬКА ЛУКА”

Лісовий масив в Ізюмському та Балаклійському районах на півночі степової зони, що займає заплаву та борову терасу Сіверського Дінця. Не має аналогів в Україні. Згідно фізико-географічному районуванню, Ізюмська Лука відноситься до північної степової підзони українського степу, до її Дінецько-Донської північностепової провінції. Це виключно цінний лісовий масив 1 категорії бонітету, природного та штучного походження, розташований у зоні посушливого степу України. Загальна площа - 28264 га.

Ізюмська Лука є характерною ділянкою степового ландшафту з долинними сосново-дубовими лісами. Територія являє собою лісовий масив острівного типу з природними межами та прилягаючі до нього великі заплавні луки. Ліси Ізюмської Луки представлені сосновими культурами різного віку (до 80 років), дібровами (вік деревостану більш як 100 років), чорновільховими та осоковими середньовіковими насадженнями 1-3 класів бонітету. Лісові масиви віднесено до лісів особливої категорії захищеності (ведуться санітарні рубки, вибіркові, рубки догляду). Заплавні луки в районі сел Ч.Шахтар, Протопопівка, Завгороднє, Левківка та Лисогорка використовуються під сіножаті та пасовища худоби.

Район знаходиться у степовій області, в кліматичних умовах, що відрізняються великою невідповідністю між річною кількістю опадів та випаровуваністю (співвідношення складає 0,6; кількість опадів 300-480 мм на рік). Клімат в цілому - помірно-континентальний з підвищенням континентальності на південь. Максимальні температури повітря на ст.Ізюм- +40⁰; - 40⁰. Ізотерма - липень: + 21,5; січень: -7,0. Холодний період в середньому менш як 125 днів. Безморозний період 160-170 днів. Останній весняний заморозок 21.04; перший осінній заморозок 4.10; середня дата замерзання річок 15.12 Середні дати початку та кінця повені - 28.03- 13.04. Глибина промерзання ґрунту: середня 55-60 см, максимальна -10 см. Повне відтаювання - кінець березня. Глибина снігового покриву - 140 мм, середня від 50 до 40 мм. Посуха- 10 днів, зливи-5 днів. Постійний сніговий покрив з'являється 14.12; сходить- 9.03. Тривалість вегетаційного періоду - 207 днів. Сума опадів 470-530 мм. Коефіцієнт зволоженості - 1,0-1,2. З північного заходу на південний схід річні суми опадів зменшуються. Найбільша кількість опадів: травень, червень, липень, серпень - 124-346 мм. З жовтня по квітень вітер східний та південно-східний; травень-серпень – західний та південно-західний. Середня швидкість вітру 2,7-4,3 м/с. Кліматичні фактори, що негативно впливають на зростання деревної рослинності: постійне чергування морозних днів з відлигами, ранні осінні та весняні заморозки, незначна глибина снігового покриву та нестійкість його протягом зими або часта відсутність його під час сильних морозів;

посуха, різкі зміни зволоженості повітря, зниження рівня ґрунтових вод. Рівень ґрунтових вод від 0,5 до 5 м. Характеристика річок: Сів.Дінець - довжина 125 км, течія- 0,5 км/ч, глибина 2 м, ширина 30-80 м. Оскол: довжина 30 км, течія 0,5 км/ч, глибина 2 м, ширина 20-80 м.

Ізюмський район розташований на відрогах Донецького кряжу з відмітками до 255 м. Яругами розчленені праві береги річок. Розвинений плоскосний змив берегів.

Переважають такі типи ґрунтів: дерново-слабокідзолисті, піщані, супіщані, суглиністі на дерно-алювіальних відкладах, а також дернові на алювії крейди та щільні крейдо-мергелеві породи. Крім того- спідзолені лісостепові чорноземи на льосових породах; лучні та лучно-болотні на алювіальних відкладах; болотні на алювіальних та дерноалювіальних відкладах; алювіальні та дерноалювіальні відкладини та переміщені ґрунти; виходи порід. За зволоженістю більша частина відноситься до категорії свіжих. Частина ґрунтів збиткового зволоження 2 %. Процеси утворення боліт мають місце у всіх лісництвах на площі 1223 га.

В районі м. Ізюм долина Сів.Дінця має завширшки 20 км; схили долини асиметричні- правий стрімкий, лівий пологіший, терасований.

Заплавна тераса розвинена дуже добре; її ширина коливається від 300-500 м до 2-3 км; висота над міженим рівнем 0,5- 5 м, а в окремих місцях прируслові вали сягають 10 м.

Фізико-географічні умови зумовлюють велике різноманіття ландшафтів, а саме:

— долинні ландшафти, що складаються з слабкорозчленених молодих терасових рівнин з переважанням заплавних лісів, погорбованих піщаних терас, що закріплені посадками сосни;

— у прирічковій заплаві: 1) заплава з великою кількістю блюдець, сухих і напівсухих рукавів; 2) дренована заплава з добре розвиненими піщаними пляжами;

Домінують природні комплекси урочищ сухих стариць та хвилеподібно підвищених ділянок, що розділяють їх, зайнятих злаково-різнотравними луками та вільшаниками; комплекс урочищ зниженої прируслової заплави з багаточисельними старицями, що заросли водно-болотною рослинністю та ділянками між ними, зайнятими луками середнього рівня; комплекс урочищ заболочених старорічч з водно-болотною рослинністю на лучно-болотистих ґрунтах та заплавних ділянок між ними з широколистяним лісом на дерново-підзолистих ґрунтах; урочища у прибережній зоні з водно-болотною рослинністю та вербняком на торф'яно-глеєвих лучних, або на болотяно-солонцюватих, содово-солонцюватих суглинистих ґрунтах; ділянки прируслової заплави, зайняті вербняком або осокорником на дерново-підзолистих супіщаних і лучних ґрунтах; урочища прируслового валу; урочища піщаних пляжів з розрідженою псамофітною рослинністю.

—заплавно-долинна дренована серединна заплава з переважанням сіножатей та культурних урочищ. Домінантні природні комплекси: комплекси урочищ суходольних заплавних луків на плоских ділянках серединної заплави у сполученні з невеличкими заплавними дібровами та окремими старицями на заплавно - лучних і дерново-лучних ґрунтах; ділянки серединної заплави підзапальної діброви на дерново-підзолистих і дерново-лучних ґрунтах; вирівнені ділянки серединної заплави, зайняті суходольними середньозволоженими луками на лучних суглинистих ґрунтах; знижені ділянки серединної заплави, зайняті вологими луками з ознаками заболочування на лучних шарових солонцюватих та лучно-болотяних ґрунтах; знижені ділянки заплави з гіпно-осоковими низинними болотцями на торф'яно-глеєвих залізисто-кислих ґрунтах; підвищені ділянки серединної заплави з підзапальним степом або остепненими злаково-різнотравними луками на супіщаних або суглинистих ґрунтах.

— заболочена притерасна заплава з рукавами- старицями та озерами-сагами. Домінантні природні комплекси: комплекс урочищ заболочених старорічч з болотяною рослинністю та підвищених ділянок між ними з лучною рослинністю нижчого та середнього рівня на лучно-болотяних та лучних ґрунтах; урочища притерасного зниження з лучно-болотяною рослинністю на болотняних ґрунтах; стариці у різній стадії утворення боліт з водно-болотяною рослинністю у прибережній зоні; урочища вільшаника на притерасній заплаві.

— надзапальна піщано-борова тераса.

Друга борова тераса Сів.Дінця в районі м.Ізюм утворена міцними піщаними смугами і являє собою низку міцних піщаних гряд, розділених западинами, що простягаються в основному с північного заходу на південній схід. Борова тераса розташована на 9-20 м вище заплави. Вона має складний мікрорельєф, зумовлений звивистістю давнього та сучасного русел, наявністю лук, ритвін, розмивів повеневими водами. Тому тут можна зустріти хвилясту, низькопагорбову, середньопогорбову, а місцями, де є дюнні утворення, також високопагорбову форму рельєфу. Домінантні природні комплекси: комплекс урочищ великих піщаних кучугурів і плоскодонних міжрічкових знижень, зайнятих посадками сосни на дерново- та слабкопідзолистих суглинистих та супіщаних ґрунтах; той же комплекс урочищ з міжкучугурними зниженнями, зайнятими псамофітною трав'яною рослинністю на слабкопідзолистих супіщаних ґрунтах; комплекс урочищ дрібнопагорбової борової тераси, що включає дрібні та середні піщані пагорби, закріплені сосновим бором та плоскодонні западини із злаково-різнотравною рослинністю на дерново-слабкопідзолистих ґрунтах - суглинках та супіщаних; урочища міжкучугурних понижень, зайнятих озерами, болотцями, лучно-степовою псамофітною рослинністю.

Такий специфічний мікрорельєф впливає на продуктивність та флористичний склад лісів, і, як наслідок, - на фауністичне різноманіття.

Ботанічна характеристика Ізюмської Луки дана у роботах М.І.Котова (1965), В.С.Ткаченка (1967), Л.М.Горєлової та В.В.Тверетінової (1979).

Основні рослинні асоціації заплавних лісів середньої течії Сіверського Дінця, у т.ч. Ізюмської Луки наведено у роботі В.С.Ткаченка (1967), а більш детально- у статті М.І.Котова, в якій наводяться дані про найбільш характерні рослини заплавних листяних лісів, а також соснових лісів Ізюмської Луки. Більшу частину території займають бори та суборі; знижені ділянки заплави зайняті вербняком з переважанням верби п'ятитичинкової та верби корзинної; на прирусловім валу розташовані вербові та вербово-осокові ліси, інколи з домішкою в'язу, на зниженнях за прирусловім валом вони змінюються осоковими лісами. На більш високих місцеположеннях у перехідній частині заплави - від прируслової до центральної розташовані ділянки в'язових лісів. Центральна частина заплави зайнята дубовими та в'язово-дубовими лісами, що створюють тут основний фон рослинності. На знижених ділянках центральної частини заплави вкраплені осокові та вербово-осокові ліси. Невеликі площі зайняті вільшаниками, що зібрані у притерасних зниженнях. На піщаній терасі розташовані в основному соснові та мішані сосново-дубові ліси.

З рідкісних рослин на особливу увагу заслуговують ковила дніпровська, білокрильник болотяний, золототисячник, простріл лучний, тюльпан дібровний, шпажник черепитчатий, рябчик руський, півники борові, в'язель барвистий, ведмежа цибуля, гадюча цибуля, сальвінія плаваюча, латаття біле та глечики жовті.

Історія систематичних досліджень орнітофауни Ізюмської луки починається з роботи О.С.Лисецького (Лисецкий, 1952), яка була виконана по тематиці відділу захисту лісу Українського науково-дослідного інституту лісового господарства (УкрНДІЛГ) у 1947-1948 р.р. та була доповнена в наступні 1949-1950 р.р. Метою цієї роботи було дослідження характеру діяльності птахів в особливих умовах сухих пристепових борів та штучних соснових насаджень; з'ясування характеру взаємозв'язку орнітофауни заплави та бору, визначення ролі невеликих ділянок листяного лісу, що зустрічаються в глибині бору, як провідників багатой заплавної орнітофауни, а також дослідження складу орнітофауни в залежності від пори року та віку соснових насаджень.

Всього під час досліджень 1947-1950 рр. зареєстровано 102 види птахів. З них зустрічаються на протязі всього року 24 види, гніздують 63 види, зустрічаються взимку 9 видів, під час прольоту - 6 видів, залітають з інших біотопів - 18 видів. З 55 видів птахів (крім синантропів та болотяних) в бору гніздують 24 види (43,6%) при дуже маленькій чисельності кожного виду; в посадках сосни 7-15 років - 17 видів (30,9%), супротив 40 видів (72,7%), які було знайдено в суборі.

На підставі отриманих даних автором зроблено спробу дати прогноз формування фауни птахів в насадженнях сосни, що створюються, а також обґрунтовуються практичні заходи по збагаченню борів корисною орнітофауною.

Наступний етап дослідження фауни Ізюмської луки, в тому числі і фауни птахів, тривав наприкінці 70-х - початку 80-х років у зв'язку з будівництвом другої черги каналу Дніпро-Донбас. Для розробки прогнозу змін в складі тваринного світу в заплаві річки Сів. Дінець при пропусканні його руслом збільшених об'ємів води необхідно було виконати такі роботи: провести біоценологічне обстеження заплави річки на ділянці проходження каналу; розробити прогноз змін в складі тваринного світу заплави при підвищенні рівня води; розробити рекомендації для запобігання або зменшення негативного впливу будівництва на тваринний світ.

При виконанні роботи була обстежена заплава річки Сів. Дінець на ділянці протягом 120 км і шириною 2-3 км. Особлива увага приділялася вивченню фауни Ізюмської луки та території колишнього Березького заказнику. При проведенні досліджень на той час було зареєстровано 113 видів птахів. З них 14 - об'єкти спортивного мисливства (12,3%), 70 видів (61,9%) комахоїдних птахів, знищувачів шкідливих комах, 9 видів (7,9%) - хижих птахів. (Влияние уровня режима..., 1990).

Наприкінці 80-х - початку 90-х років на території Ізюмської луки проводилися дослідження чисельності та гніздової біології (Винтер и др., 1990; Винтер и др., 1996), а також передміграційних скупчень (Атемасова и др., 1993; Атемасова, Атемасов, 1994) сірого журавля. В результаті обстеження території Ізюмської луки встановлено, що там мешкають близько 30 пар цього виду. Більшість гнізд розташовано в перехідній зоні від заплави до першої надзаплавної тераси, а невелика кількість - в заплаві та на надзаплавних терасах. Невелика перехідна зона від першої надзаплавної тераси зайнята журавлями на всьому протязі. Найбільш щільно заселені журавлями залиті водою ділянки середньовікових та старих вільшанників, а також вирубані ділянки з 3-6 метровою памолоддю (Винтер и др., 1990). Щороку у серпні-вересні проводяться спостереження за формуванням та динамікою чисельності птахів у передміграційному скупченні сірого журавля. Ізюмська Лука є місцем гніздування майже третини всієї української популяції сірого журавля, занесеного до Червоної книги України. Саме тут існує найбільше на Харківщині передміграційне скупчення цього виду - до 200 особин.

Термін початку формування осінніх передміграційних скупчень сірого журавля може змінюватися щорічно: в основному це друга половина серпня, однак у деякі роки, тут відмічено існування скупчення (до 120 осіб) вже першого серпня. Кількість журавлів, що відмічається тут одноразово, сягає 150 осіб (Атемасова и др., 1993; Атемасова, Атемасов, 1994).

В літературі також є дані про дві колонії сірої чаплі, розташовані: перша - в Завгороднецькому лісництві (20 гнізд), друга в Придонецькому (від 79 до 133 гнізд у різні роки) (Лисецкий, 1980), а також розташування колоній берегової ластівки (Атемасов, Атемасова, 1996).

У 1994 - 1997 роках тут проведено кількісні обліки гніздуючих птахів на території Завгороднецького лісництва в заплавах дібровах різного віку та заплавах осокорниках. Зареєстровано 65 видів птахів, що належать до одинадцяти рядів. З них 44 види - гніздуючі (постійні) хоча б на одній обліковій ділянці, інші - транзитні види та види-відвідувачі. Із гніздуючих видів 28 (63,6 %) зареєстровано у трьох типах лісу (діброві стиглій, діброві середньовіковій, осокорнику), по 8 видів (по 18,2 %) - зареєстровано на гніздуванні тільки у двох чи тільки в одному типі лісу.

Гніздяться тут великі хижі птахи, що їх майже не залишилося: орлан-білохвіст, беркут, орел-могильник, великий підорлик, сокол-балобан. З нічних хижаків багато в Ізюмській Луці сірої сови, вухатої сови; можливе гніздування навіть пугача. Гніздиться тут у великій кількості загадковий смерковий птах дрімлюга; на заплавах луках велика кількість деркача, що є для Європи взагалі дуже рідкісним видом.

Саме на території Ізюмської Луки існує дві найбільших в області колонії сірої чаплі. Найбагатший з біотопів – заплава діброва, де мешкає більш як 33 видів птахів. За значимістю природних комплексів та наявністю рідкісних видів птахів територія Ізюмської луки внесена до до переліку територій, що мають важливе значення для птахів (“ІВА-території України”, Київ, 1999 р.) Як місце гніздування та формування передміграційних скупчень сірого журавля Ізюмська Лука займає ключову позицію в одному з головних екологічних коридорів, що об’єднують систему природних резерватів Північного Сходу України.

З ссавців у заплаві Сіверського Дінця у межах Ізюмської Луки мешкає лось, козуля, кабан; видра, норка, лісова та кам’яна куниця, ласка, горностай, білка, є кілька сімей європейського бобра.

Створення Регіонального ландшафтного парку, що матиме відповідне зонування – заповідну, рекреаційну та господарчу зони сприятиме збереженню унікального лісового масиву та прилягаючих до нього заплавах лук. Режим господарчої зони (до якої увійдуть лісові ділянки на борівій терасі) слід розробляти з врахуванням необхідності охорони місць гніздування денних хижаків, що тут розташовані. В межах господарчої зони привести режим користування у відповідність з правилами ведення лісового господарства в лісових масивах вищої категорії захисності. В заповідній зоні заборонити всі види рубок лісу, - насамперед - вільшаників у притерасних зниженнях. На всій території парку заборонити акліматизацію нових видів тварин. На всій території парку заборонити полювання.

Основні охоронні пріоритети для території заповідної зони парку:

- збереження місць гніздування сірого журавля в заплаві, у перехідній зоні від заплави до першої надзаплавної тераси та на надзаплавних терасах;
- збереження соснових масивів- місць гніздування орлана-білохвоста, орла-могильника, великого підорлика, балабана, та інших денних хижаків;
- збереження місць формування передміграційного скупчення сірого журавля- великих галявин у середині лісового масиву та заплавної луки;
- ліквідація чинників біологічного конфлікту між акліматизованими та аборигенними видами;

Можливо включити територію рекреаційної зони парку до переліку екскурсійних маршрутів Харківщини – при належній організації туристичного сервісу.

Можливо використовувати рекреаційну зону з метою навчання – з 1996 по 2000 рр. тут проведено декілька навчальних експедицій та літніх таборів для школярів Рубіжанського багатопрофільного ліцею Луганської області та студентів біологічного факультету Харківського національного університету. Ресурси території дозволяють організацію щонайменше одного цілорічного стаціонару для студентів природничих спеціальностей ВУЗів (на базі піонертаборів) та 3х літніх таборів для школярів та студентів.

Ізюмська Лука є одним з великих туристичних водних маршрутів, що інтенсивно використовувався ще за часів СРСР. Прируслова частина з травня по серпень у сприятливих місцях зайнята туристичними стоянками дуже щільно. З піонертабори, що розташовані в межах лісового масиву не використовуються. Автотуристи у масив майже не заїжджають через заборону у пожежно-небезпечний період, та малу кількість мостів і паромів для переїзду. В цілому, цей масив знаходиться у відносно екологічно чистій зоні.

До екскурсійного маршруту крім лісового масиву Ізюмської Луки можливо включити Петрівське городище- археологічну пам'ятку, що розташована неподалік, а також гору Крем'янець в околицях м.Ізюма- геологічну та історичну пам'ятку.

ЗЕМЕЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ

(ВИТЯГ)

Глава 7. Землі природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення**Стаття 43. Землі природно-заповідного фонду**

Землі природно-заповідного фонду - це ділянки суші і водного простору з природними комплексами та об'єктами, що мають особливу природоохоронну, екологічну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність, яким відповідно до закону надано статус територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Стаття 44. Склад земель природно-заповідного фонду

До земель природно-заповідного фонду включаються природні території та об'єкти (природні заповідники, національні природні парки, біосферні заповідники, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища), а також штучно створені об'єкти (ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва).

Стаття 45. Використання земель природно-заповідного фонду

5. Землі природно-заповідного фонду можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності.
6. Порядок використання земель природно-заповідного фонду визначається законом.

Стаття 46. Землі іншого природоохоронного призначення та їх використання

7. До земель іншого природоохоронного призначення належать:
 - а) земельні ділянки водно-болотних угідь, що не віднесені до земель лісового і водного фонду;
 - б) земельні ділянки, в межах яких є природні об'єкти, що мають особливу наукову цінність.
8. Межі земель іншого природоохоронного призначення закріплюються на місцевості межовими або інформаційними знаками.
3. Порядок використання земель іншого природоохоронного призначення визначається законом.

КРИМІНАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ

(ВИТЯГ)

Розділ VIII. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ**Стаття 236. Порушення правил екологічної безпеки**

Порушення порядку проведення екологічної експертизи, правил екологічної безпеки під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів, якщо це спричинило загибель людей, екологічне забруднення значних територій або інші тяжкі наслідки, — карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Стаття 237. Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення

Ухилення від проведення або неналежне проведення на території, що зазнала забруднення небезпечними речовинами або випромінюванням, дезактиваційних чи інших відновлювальних заходів щодо ліквідації або усунення

наслідків екологічного забруднення особою, на яку покладено такий обов'язок, якщо це спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки, — карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Стаття 238. Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення

1. Приховування або умисне перекручення службовою особою відомостей про екологічний, в тому числі радіаційний, стан, який пов'язаний із забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини і такий, що негативно впливає на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ, а також про стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою — караються штрафом до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, або обмеженням волі на строк до трьох років.
2. Ті самі діяння, вчинені повторно або в місцевості, оголошеній зоною надзвичайної екологічної ситуації, або такі, що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки, — караються обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Стаття 239. Забруднення або псування земель

9. Забруднення або псування земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля, внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, — караються штрафом до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.
10. Ті самі діяння, що спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки, - караються обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Стаття 240. Порушення правил охорони надр

1. Порушення встановлених правил охорони надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, а також незаконне видобування корисних копалин, крім загальнопоширених, — караються штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років

2. Ті самі діяння, вчинені на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду або повторно, або якщо вони спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки,— караються обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією незаконно добутого і знарядь видобування.

Стаття 241. Забруднення атмосферного повітря

1. Забруднення або інша зміна природних властивостей атмосферного повітря шкідливими для життя, здоров'я людей або для довкілля речовинами,

відходами або іншими матеріалами промислового чи іншого виробництва внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля, — караються штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на той самий строк або без такого.

2. Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки, — караються обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Стаття 242 Порушення правил охорони вод

1. Порушення правил охорони вод (водних об'єктів), якщо це спричинило забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміну їхніх природних властивостей, або виснаження водних джерел і створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля, — карається штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або обмеженням волі на той самий строк.

2. Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки, — караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк

Стаття 243 Забруднення моря

1. Забруднення моря в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей, або відходами внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло перешкодити законним видам використання моря, а також незаконне скидання чи поховання в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів — караються штрафом від трьохсот до восьмисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого

2. Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки, — караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

3. Неповідомлення спеціально відповідальними за те особами морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а у разі скидання з метою поховання — і організації, яка видає дозволи на скидання, інформації про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів, якщо це створило небезпеку для людей або живих ресурсів моря чи могло завдати

шкоди зонам лікування перешкодити іншим законним видам використання моря, — карається штрафом до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або с на строк до трьох років

Стаття 244 Порушення законодавства про континентальний шельф України

1 Порушення законодавства про континентальний шельф України, що заподіяло істотну шкоду, а також невжиття особою, що відповідає за експлуатацію технологічних уста джерел небезпеки в зоні безпеки, заходів для захисту живих організмів моря відходів або небезпечних випромінювань та енергії, якщо це створило небезпеку, або загрожувало життю чи здоров'ю людей, — караються штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до позбавленням волі на строк до двох років, з конфіскацією всіх знарядь, яким винувата особа для вчинення злочину або без такої

2. Дослідження, розвідування, розробка природних багатств та інші роботи на континентальному шельфі України, які провадяться іноземцями, якщо це не передбачено договорі і заінтересованою іноземною державою, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України або спеціальним дозволом, виданим у встановленому законом порядку, - караються штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доход арештом на строк до шести місяців, з конфіскацією обладнання.

Стаття 245 Знищення або пошкодження лісових масивів

1. Знищення або пошкодження лісових масивів, зелених насаджень навколо населених пунктів, вздовж залізниць або інших таких насаджень вогнем чи іншим загальнонебезпечним способом — караються обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбав той самий строк.

2. Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людей, масову загибель тварин або інші тяжкі наслідки, — караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років

Стаття 246 Незаконна порубка лісу

Незаконна порубка дерев і чагарників у лісах, захисних та інших лісових Не заподіяло істотну шкоду, а також вчинення таких дій у заповідниках або на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах — кара від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією незаконно добутого.

Стаття 247 Порушення законодавства про захист рослин

Порушення правил, установлених для боротьби зі шкідниками і хворобами рослин та інших вимог законодавства про захист рослин, що спричинило тяжкі наслідки, — кара до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на роки.

Стаття 248 Незаконне полювання

1. Порушення правил полювання, якщо воно заподіяло істотну шкоду, а також незаконне полювання в заповідниках або на інших територіях та об'єктах природно-заповідні полювання на звірів, птахів чи інші види тваринного світу, що занесені до Червоної книги України, — караються штрафом до ста неоподатковуваних мінімумів доходів обмеженням волі на строк до трьох років, з конфіскацією знарядь і засобів всього добутого.

2. Ті самі дії, якщо вони вчинені службовою особою з використанням службової або за попередньою змовою групою осіб, або способом масового знищення чи інших видів тваринного світу, або з використанням транспортних засобів раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, — караються штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією знарядь та засобів полювання та всього добутого.

Стаття 249. Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом

1. Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, якщо воно заподіяло істотну шкоду — карається штрафом до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, з конфіскацією знарядь і засобів промислу та всього добутого.
2. Ті самі діяння, якщо вони вчинені способом масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу або особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, — караються штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією знарядь і засобів промислу та всього добутого.

Стаття 250. Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів

Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів або диких водних тварин — карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк від двох до п'яти років, або позбавленням волі на строк до трьох років.

Стаття 251. Порушення ветеринарних правил

Порушення ветеринарних правил, яке спричинило поширення епізоотії або інші тяжкі наслідки, — карається штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк.

Стаття 252. Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду

1. Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду — карається штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років.
2. Ті самі дії, вчинені шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом, якщо це спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки, — караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

Стаття 253. Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля

1. Розробка і здача проектів, іншої аналогічної документації замовнику службовою чи спеціально уповноваженою особою без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля або введення (прийом) в експлуатацію споруд без такого захисту, якщо вони створили небезпеку тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення або інших тяжких наслідків, — карається позбавленням права обіймати певні посади

або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або обмеженням волі на той самий строк.

2. Ті самі дії, якщо вони спричинили наслідки, передбачені частиною першою цієї статті, — караються обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на строк до п'яти років.

Стаття 254. Безгосподарське використання земель

Безгосподарське використання земель, якщо це спричинило тривале зниження або втрату їх родючості, виведення земель з сільськогосподарського обороту, змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту, — караються штрафом до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Список використаної літератури:

11. Атемасова Т.А., Атемасов А.А., Кравчук И.Н., Козленко А.Г., Скоробогатов В.М. Сезонное скопление серого журавля на юге Харьковской области //Птицы бассейна Северского Донца, Донецк, ДонГУ, 1993.- С. 14-17
12. Атемасова Т.А., Атемасов А.А. К вопросу о предмиграционных скоплениях серого журавля на Харьковщине // Матеріали 1 конф. спілки молодих орнітологів України Чернівці, 1994 .-С. 46-47
13. Атемасова Т.А., Атемасов А.А. Численность ласточки- береговушки в среднем течении Северского Донца // Птицы бассейна Северского Донца : материалы 3 совещ. Харьков, 1996 .- 110-115
14. Атемасов А.А. Плотность гнездования птиц в лесах разного породного состава. // Актуальні проблеми сучасної науки у дослідженнях молодих вчених м.Харкова. Збірник доповідей. Харків, 1997. С. 154-156.
15. Атемасова Т.А., Атемасов А.А., Баник М.В., Вергелес Ю.И. Серый журавль в Харьковской области: современное распространение и численность // Журавли Украины. Мелитополь, 1998.- С. 67-71
16. Atemasov A.A., Atemasova T.A. Spatial distribution of breeding birds in flood-plain forest in the Northeastern Ukraine //The Ring (ringing, migration, monitoring). Abstracts of the 2nd Meeting of the European Ornithologists Union and 3rd International Shrike Symposium. Gdansk, 1999, vol.21. No 1. - P.145.
17. Атемасов А.А. Птахи лісового масиву “Ізюмська Лука” // Біологія та валеологія. Зб. Статей. В.3. Харків:ХДПУ, 2000.- С.20-24
18. Винтер С.В., Горлов П.И., Шевцов А.А. Распределение и численность гнездящихся серых журавлей на юге Харьковской области // Материалы всесоюзного научно-методического совещания зоологов педвузов. Часть 2, Махачкала, 1990. С. 40-42.
19. Влияние уровня режима р.Северский Донец на животный мир поймы в составе второго этапа 2-й очереди канала Днепр-Донбасс. Отчет о НИР, ХГУ, Харьков, 1990.- 68 с.
20. Відомості Верховної Ради України, 2001, №25-26 (29.06. 2001) ст. 131
21. Горелова Л.М., Друльова І.В., Грамма В.М. До питання охорони рослинності (та комах) крейдяних відслонень північного сходу України// Екологічні основи оптимізації режиму охорони і використання природно-заповідного фонду: тез.доп.міжнар.наук.-практ.конф. -Рахів, 1993. -С. 144-146.
22. Голос України, 2001, 19.06.2001 №107
23. Ермоленко Е.Д., Горелова Л. Н., Кушнарєва Ю.И. К флоре и растительности меловых обнажений рек Волчьей и Оскол в Харьковской области //Вестник Харьковского университета, 1981, № 211 Флористика, физиология и иммунитет растений.- С.6-11
24. Зеленая книга Украинской ССР: Редкие, исчезающие й типичные, нуждающиеся в охране растительные сообщества. -Киев: Наук. думка, 1987. - 216 с.
25. Климов О. В., Філатова О. В., Тверетінова В. В., Грамма В. М., Улановський М.С., Вовк О.Г. Результати обстеження сучасного стану заказників

- загальнодержавного значення Харківщини// Мат. Межд. семинара "Развитие системы межгосударственных особо охраняемых природных территорий. Киев, 1966.- С. 51-56.
26. Клестов М. Л., Свиначев В. Ф. Наземні хребетні проектаного регіонального ландшафтного парку "Печеніжське поле": сучасний стан, перспективи штучного розведення та реакліматизації рідкісних видів// Мат. Межд. семинара "Развитие системы межгосударственных особо охраняемых природных территорий. Киев, 1966.- С.47-51.
 27. Лисецкий А.С. Орнитофауна изюмских пристепных боров и пути ее обогащения полезными птицами // Труды научно-исследовательского института биологии ХГУ, т. 16, 1952. С. 55-72.
 28. Лисецкий А.С., Кривицкий И.А., Есилевская М.А., Сидорова Т.В., Черников И.Ф. Материалы по голенастым птицам Харьковщины // Вестник ХГУ, N 195, 1980. С. 83-89
 29. Маринич О.М., Ланько А.І., Щербень М.І., Шищенко П.П. Фізична географія УРСР. К.: Вища школа, 1982. - 206 с.
 30. О сохранении природного комплекса в районе Донецкой биологической станции ХГУ / Г.Л.Шкорбатов, С.И.Медведев, Е.Д.Ермоленко, А.С.Лисецкий, В.С.Солодовникова, Ю.П.Максимова, М.А.Есилевская, В.В.Тверетинова, Л.Н.Горелова, В.Н.Грамма, Ю.К.Холупяк //Вестник Харьковского университета. № 105 Биология. вып.6. Харьков, 1974.-С.135-144
 31. Офіційний вісник України, 2001, №21 (08.06.2001), ст. 920
 32. Ткаченко В.С., Парахонська Н.О. Обґрунтування необхідності організації ботанічних пам'яток природи на Харківщині // Укр.ботан.журн. - 1987. - Т. 44, №1. - С. 83-88.
 33. Фурсова Т.Н. Природно-заповідний фонд Харьковской области //Дрофа. Бюл. Межд. Рабочей группы по сохранению и восстановлению вост.- европейской популяции дрофы. Выпуск 3, Харьков- Мартовая, 2001, С. 15-16.
 34. Щербак Н.Н. Зоогеографическое районирование Украинской ССР. Тез. докладов VIII Всесоюз. зоогеограф. конф. Ленинград. - С. 259 - 261.
 35. Червона книга України. Тваринний світ. - К.: Укр. енциклопед., 1994. -464 с.
 36. ІВА - території України", Київ, 1999 р.- 300 с.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Токарський Віктор Арсентійович,
Атемасова Тетяна Андріївна,
Горелова Любов Миколаївна

**ОХОРОНА РІДКІСНИХ ТА ЗНИКАЮЧИХ ВИДІВ ТВАРИН ТА РОСЛИН
НА ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЯХ У ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ**

Відповідальний за видання:
зав. каф. зоології та екології тварин Назаров В.М.

Тираж 300 прим.
